

BULGAR İHTİLÂLİNİN (1876) İNGİLİZ KAMUOYUNDA
UYANDIRDIĞI TEPKİ VE BUNUN OSMANLI-İNGİLİZ
İLİŞKİLERİNE TESİRİ

Cevdet KÜÇÜK

Paris muâhede si Rusyanın Osmanlı tebeası ortadokslar üzerinde iddia ettiği himayeyi kaldırmıştı. Anlaşmanın imzalandığı 1856 tarihinden itibaren her fırsatta kaybettiği nüfuzu tekrar geriye almak için çaba harcayan Rusya, mezhepdaşlarını koruma politikasının bir işe yaramadığını görünce bu sefer «Pan-Slavizm» sloganını ortaya attı. Başta Bulgarlar olmak üzere Slav ırkından olduklarını iddia ettiği balkan milletlerinin bağımsızlığını sağlayacak teşebbüslere girişti. Rusyanın tıpkı Kırım savaşından önceki gibi Osmanlı devletini parçalama politikasına karşı, İngiltere ve Fransa Osmanlı devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü savunuyorlardı. Fakat, Şark Meselesine karşı devletlerin takibettikleri politikalar yavaş yavaş değişmelere uğruyordu. İngilterede bile Şark meselesini Rusya paralelinde yorumlayanların bulunduğunu parlamentoda yapılan konuşmalardan anlıyoruz.

19 T. evvel 1864 günü İngiliz Parlementosunda âzadan Lord İstiyanlı konuşması sırasında sözü Şark meselesine getirerek şöyle diyordu : «Osmanlı devletinin parçalanması mukadderdir. Bu zaman da pek uzak değildir. Zannederim Osmanlılar vaktiyle şân ve şöhrete mazhar olup, artık nöbetlerini savmışlardır. Eski vükelâmızın niçin Osmanlı devletinin devamını bizim açımızdan istediklerini doğrusu anlamıyorum. Zannıma göre biz bu politika ile, yakında şark memleketlerinde mesned-i hükümete geçecek milletleri kendimize düşman ediyoruz. Ve başkalarından fazla ticaretle meşgul olduğumuz halde ilerlemelerinden en fazla istifade edeceğimiz milletlerin terakkisine mani oluyoruz. Bunun da şimdiki ve gelecekteki maddî menfaatlerimize aykırı olduğunu söylemeye gerek yok. Mısır'ın tarafsız kalmasında bizce büyük faide ve İstanbulun Avrupa büyük devletlerinden birine intikalinde dahi bazı menfeât olacağını kabul ediyorsam da, bu iki mahzur bertaraf edilirse Osmanlı devletine râci her türlü inkılâbâtın İngilterece birgüne mazarratı olamaz itikadındayım.

Bu meselenin şimdilik tatbikinin mümkün olmadığını kabul edersem de, aradan çok zaman geçmeden meselenin bu neticeye ulaşacağı ümidindeyim»¹.

BALKANLARDA RUSLARIN GİRİŞTİĞİ FAALİYETLER VE BULGAR İSYANI

Olayların hızlı bir şekilde gelişmesi Lord'un ümidini gerçekleştirdi Rusya, Paris muâhedesinin imzalanışından iki sene sonra Bulgaristanda bir takım zulüm ve işgencelerin yapıldığı iftiralariyle batılı devletlerin kabinelerine baş vurmuş, fakat yapılan tahkikat neticesinde bunların yalan olduğu anlaşılmıştı. Rusya buna rağmen mücadeleden vaz geçmemiş ve müsait zamanı kollamıştır. Zülüm gördüğünü iddia ettiği Balkan kavimlerini istismara devam etmiştir. Halbuki Osmanlı idaresinde bulunan Bulgarların, 1866 yılında Bab-ı âliye verdikleri arzuhalde devletin kendilerine verdiği hürriyetten dolayı teşekkür ediyorlardı. Arzuhalde şöyle deniliyor: «...Bulgar milleti beş yüz senedenberi saltanat-ı seniyyenin kanatları altında refah ve saadet içinde bulunarak can, mal ve dinleri fesat erbabı ve bedbahların her türlü tecavüzünden korunmuş olup, diğer devletlerin memleketlerinde zayıf ve fakirler zenginlerin zulmü altında olduğu ve ahali hakkında her türlü haksızlıklar yapıldığı halde, Memâlik-i mahrusa-i şâhanelerinde bil'akis zenginler tarafından herhangi bir zulüm ve gadr yaptırılmamakta ve âcizlerle zenginler eşit olarak adalet ve hakkaniyete mazhar olmaktadırlar. Bircümle din ve mezhepler eşit tutulmaktadır». Hazret-i Ömerin Kudüs'teki gayri müslimlere tanıdığı haklara Osmanlı padişahlarının da sâdik kaldığı uzun uzadıya anlatıldıktan sonra şöyle devam ediliyor: «...Hemmezhep olan rumlar, bulgar milletini rum milletine ilhak ile lağv ve ilhak etmek için patrik ve piskoposları vasıtasıyla gayret sarfetmekte iseler de Bulgar milleti saltanat-ı seniyyenin umumen her sınıf tebaa ve bilhassa kendileri hakkında şâyân buyurulan efkâr-ı fütüvvetkârânedan istifade ile can, mal, din, dil ve milliyetlerini her türlü bozulmadan muhafaza ile beraber, saltanat-ı seniyye tarafından mazlumlar hakkında şeyân buyrulan himâyât ve sahâbete iğtirâren mezhebdâşları tarafından meydana getirilip kendilerinin asırlardan beri büyük bir sabır ve sükunetle tahammül ettikleri bu zulüm aleyhine ayaklanarak, bundan birkaç sene önce rumların zulüm pençesinden kesin olarak kurtulmalarını saltanat-ı seniyye'ye borçludurlar...»².

1 Hariciye Arşivi -İstanbul- Siyasi 1297-1298.

2 BAA (Başbakanlık Arşivi), *Bulgaristan Mesâli tasnifi* Nr: 89.

Bulgar milletinin bu samimi ve içten ifadelerine rağmen, Rusya Bulgaristanda ve diğer balkan ülkelerinde başlattığı Pan-Slavizm propagandasını yoğunlaştırdı. Merkezi Peterburgta bulunan Pan-Slavist cemiyetinin bir çok yerde şubeleri açıldı. Rus Çarının yakınları ve Rus komutanları tarafından eğitilen halka silah ve mühimmat yardımı yapılarak balkanlarda isyan başlatıldı. 1875 yılı yazında Hersek'in Nevesin kasabasında bir vergi meselesi yüzünden çıkan isyan yangını kısa zamanda bütün balkanları sardı. Fransa, bir konsoloslar heyeti kurularak âsilerle konuşulmasını ve kendilerine, dışarıdan herhangi bir devletten yardım beklememeleri ve tâbi oldukları devlete itaat etmeleri tavsiyesinde bulunulmasını istedi. Konsolos heyetinin âsilerle konuşması onların büsbütün şırmalarına sebep oldu. Çok geçmeden Sırbistan ve Karadağ Emaretleri de silaha sarıldılar. Osmanlı devleti bu isyanları bastırmakla meşgul iken, Edirne vilâyeti dahilinde bulunan Flibe sancağı köylerinden Otluk köy, Avretalan ve Batak köylerinde oturan Bulgarlar da 1-Mayıs-1876 günü isyan ettiler. Adı geçen köylerde ve Pazarcıkta bulunan zabıte neferleriyle diğer müslüman halkını katliâma başladılar. Bulgar ihtilâli olarak tarihe geçen bu olayın patlamasında Rus ajanlarıyla Bulgar Komitecileri büyük rol oynamışlardı. Bilhassa Rusyanın Flibe konsolosu bulunan Naydin, aslında avretalanlı bir bulgar idi. Kırım harbi sırasında Osmanlı devleti aleyhine casusluk yaptığı anlaşılınca Rusya'ya kaçmış Rusya'da onu Filibeye konsolos olarak atamıştı.

Bulgar ihtilâlcileri üzerine derhal asker sevk edilerek isyan bastırıldı. Fakat Batak köyü eşkiyası teslim olmadı. Kiliselere kapanarak çoluk ve çocuklar da yanlarında olduğu halde mücadeleye devam ettiler. Kendilerine silahlarını bırakarak teslim olmaları için yapılan her teklifi reddederek askere silahla mukabele etmeğe devam ettiler. Nihayet günlerce süren bekleyişten sonra eşkiya üzerine baskın yapılarak isyancılar öldürüldü ve bu arada birlikte bulunan kadın ve çocuklardan da ölenler oldu.

Bu hadiseden birkaç ay sonra Rumeli hisarındaki Amerikan mektebinde Bulgar dili öğretmeni olan kimse, bu bulgaristan hadisesi hakkında İngiliz Liberal Partisi organı Daily News'un İstanbul muhabiri Mac Gahan'a bilgi verdi. Batak köyünde bulunan kadın ve çocukların katli ve yakıldıklarını dikkatengiz bir şekilde kaleme aldırarak, buna birtakım mektup ve yazılardan suretler de ilave ettirdi. Öyleki türkçeye tercüme edilse büyük bir kitap olacak kadar genişti. Hadisenin bu kadar geniş biçimde yayınlanması (23 Haziran 1876), İngiltere'de büyük heyecan yarattı. Parlemantoda hükümeti kötileyici sözler söylendi. Osmanlı devleti nezdinde bulunan sefirin bunları tahkik ederek devleti tarafına bil-

dirmemiş olmasından dolayı hareketi takbih edilmiş olduğundan, İngiliz hükümeti adı geçen hadisenin pek mübalağalı şekilde yazılmış olduğunu ve hususi bir memur gönderilerek gerçek durumun araştırılacağını beyan ederek hükümeti eleştirenleri güçlkle teskin edebildi³.

Halbuki bizzat İngiliz Konsoloslarının verdiği raporlardan anlaşılacağına göre, esas gadre uğrayan ve hunharca katledilenler müslüman kadın ve çocukları idi. Meselâ İngilterenin Zıstovi Konsolos'u Propthy'nin İstanbuldaki İngiliz elçisine gönderdiği raporda aynen şunlar yazılıdır⁴: «Deraliyyede mukim İngiltere devlet-i fehimesi sefir-i kebiri cânib-i asaletlerine; Zıstovi ve Tırnovi İslâm ahali etrafa dağılmıştır. Halleri pek perişândır. Aldığım kesin bilgilere göre Rusya, oralardaki yerli Bulgarlarını kandırarak başlarına şapka giydürüp ve ellerine silah verip, hicret eden veya edemiyen kasabalı veya köylü müslüman ailelerine yolda veya evde nerede bulurlarsa hiçbir ferde emsali görülmedik fenalıklara cür'et ediyorlar. Hatta Zıstovi civarında katl ve idam ettikleri müslümanların gözlerini oyarak yerlerine ekmek doldurmak, Müslüman kadınların feracelerini çıkartarak ırzlarına geçmek ve çeşitli eza ve cefada bulunmak, mallarını yağma etmek gibi ancak vahşi bir kavmin yapabileceği barbarlığı yapmaktadırlar. İslâm ahali bu duruma gayet hüzn ve esef ile seyretmekte ise de, bilahare taraflar arasında büyük bir hadisenin çıkacağı âşikârdır. Sebette Rusların teşvikidir. Bu Barbarlıkların devletlerce bir çaresine bakılmaz ise işin pek fena bir hal alacağını arz ederim. 2 Temmuz. (12) 93.

İngiltere Konsolusu
propthy

Bu acı gerçeklere rağmen Bulgarların ve Rusların propagandaları batı toplumlarını büyük çapta etkiledi. Öyleki, bu Batak Köyü hadisesi nice senelerdenberi Rusyanın, İngiliz devlet ve milletinin Osmanlı devleti ve Türk milletine karşı duyduğu güzel duygu ve muhabbeti kaldırmak veya değiştirmek için yaptığı çalışmaların meydana getiremediği zararlı neticeleri yarattı. Bu durum Rusya için büyük bir muzafferiyet sayılmıştır. Bu hadise hakkında Petersburg ve Moskovada yayınlanan gazeteler sütunlarını hatır ve hayale gelmedik şekilde bir takım yalan ve iftiralarla doldurmuşlardır. İsyanda telef olan nüfusun miktarını Rus gazeteleri 40 bine çıkardıklarından, durumun tahkiki için Filibeye gönderilmiş olan İn-

3 Saffet Paşa, *Lâyiha*, BAA, YT (Yıldız Tasnifi), Kısım 31, Evrak 1137, Zarf 41, Karton 79, Vrk. 15-16.

4 BAA, YT, Kısım 36, Evrak 130, Zarf 152, Karton X, Vrk. 110.

giltere sefareti kâtiblerinden Mösyö Bering'in sefarete vermiş olduğu raporda telefâtın miktarı 15 bin civarında gösterilmiş ise de sonradan bu zâтта dâhil olduğu halde devletçe yapılan tahkikatta Bulgarlardan telef olanların sayısı 3100 nefere inmiş ve bu hadisede müslümanlardan da 400 civarında nüfusun telef olduğu anlaşılmıştır⁵. Bu gerçek tahkikatın neticesini içeren rapor Fransızcaya tercüme edilerek Risâle şeklinde bastırılmış ve büyük devletlerin kabinelerine ve gazetelere tebliğ edilmiş ise de, evvelki neşriyâtın kötü te'sirleri zihinlerde yerleşmiş olduğundan, son tahkikat gnellikle nazarı itibara alınmamıştır⁶.

Bulgaristan hadisesinin ilk çıkışından bastırılışına kadar müslüman ahali ve zabtiye neferatı ile Bulgarlar arasında meydana gelen çarpışmalar ve Batak köyünde ceryan eden hadiselere dair mahallinden geceli-gündüzlü, sadarete gelen telgrafların hiçbiri hariciye nezaretine tebliğ olunmamış ve bu yüzden hariciye bu olayları icabına göre devletlere tebliğ olunmak üzere kendi sefirlerine göndermek ve gazetelere bendler yazdırıp gerçeği vaktinde bildirmek gibi teşebbüslere girişememişti. Velhasıl, Bulgaristan hadisesi Avrupanın Osmanlı devleti hakkındaki görüş ve düşüncelerini olduğu gibi değiştirmiş ve islâm unsuru ile hıristiyanlığın uyuşup uyuşamayacağı mes'elesini doğurmuştur⁷. Bu ceryanın gelişmesine Osmanlı devletinin dış borçlarını ödemek hususunda almış olduğu kararın da büyük etkisi oldu⁸.

BULGAR İSYANININ İNGİLTEREDE İKTİDARI DÜŞÜRMEK İÇİN KULLANILMASI

Rusyanın mübalağalı bir şekilde batıya aktardığı Bulgaristanla ilgili haberlerin İngiliz kamuoyunda yarattığı tepkiden en çok muhalefetteki Liberaller ve onun başkanı Gladstone yararlandı. Büyük Türk düşmanı olarak tanınan Gladstone'un «Bulgar mezalimi ve Şark Meselesi» adlı broşüründen daha ilk çıktığı gün (6 Eylül 1876) 200 bin nüsha satıldı⁹. Muhalefet partisi başta olmak üzere çeşitli kuruluşlar, her gün muhtelif

5 Saffet Paşa, *adı geçen lâyiha*, Vrk. 17; Ayrıca bk. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, Dersaadet 1326, Cilt 1, s. 131-138.

6 Saffet Paşa, *adı geçen lâyiha*, Vrk. 15.

7 *Aynı lâyiha*, Vrk. 16.

8 Mahmud Nedim Paşa, Rus elçisi İgnatiyef'in tavsiyesine uyarak dış borçların taksit ve faiz bedeli olan 14 milyon altın liranın yarısını 5 yıl süre ile ödemiyeceğini ilân etti. Geniş bilgi için bk. İ.H. Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul, 1964, s. 52.

9 Y.T. Kurat, «1877-78 Osmanlı-Rus harbinin sebepleri», *Belleten*, XXVI, 103 (1962), s. 579.

yerlerde toplantılar düzenliyerek, Bulgaristan olaylarından ötürü Osmanlı devletini tel'in ve İngiliz hükümetini de Osmanlıları desteklediği için tenkit ediyorlardı.

Londrada yapılan bir toplantıya Gladstone ve Lord Russel tarafından gönderilen mektuplardan ve burada alınan kararlardan anlaşıldığına göre, muhalefetin asıl amacı hükümeti düşürmektir. Londradaki elçimiz durumu merkeze iletirken şöyle diyor: «...Ne yazıktır ki, hükümet te efkâr-ı umumiye'ye karşı koyamayacağını görerek muhalefetin teşebbüslerini tesirsiz bırakmak için Türkler aleyhine yapılan suçlamaları kesmekten ve tekzîb etmekten çekinmektedir. Hatta meselenin başında Bulgaristan olaylarının abartıldığını söyleyen hükümet, şimdi efkâr-ı umumiyenin heyecanına katıldığını söylüyerek devletimiz aleyhine yapılan suçlamaları âdeta kabul ediyor...»¹⁰ Elçimiz, ayrıca İngilterede bilhassa esnaf ve işçi teşkilâtları arasında Türkler aleyhine toplantılar düzenlendiğini haber vererek bu durumun önlenmesi için Osmanlı devleti tarafından gerçek durumu Fransızca ve İngilizce bir kitap halinde yazılarak çeşitli memleketlere gönderilmesini tavsiye ediyor. Ayrıca İstanbuldaki konsoloslara mes'ele hakkında yalan haber vermemeleri için ihtar edilmesini istiyor. Özellikle Amerikan konsolosunun yalan bilgiler verdiğini belirterek, bu gibilerin Osmanlı devleti ile kendi devletleri arasındaki dostane ilişkilere zarar verdiklerinden derhal azledilmeleri gerektiğini hatırlatıyor¹¹.

İngilterede muhalefet gurubu hükümete karşı tavrını daha da sertleştirdi. Türklerin İngiliz hükümeti tarafından teşvik edildiğini ve bu yüzden Bab-ı âlinin İngiltereye güvenerek devletler tarafından yapılan bütün teklifleri kabul etmediğini söyleyecek kadar ileri gittiler. Hariciye nazırı Lord Derby, 11 Eylül 1876 günü işçi sendikaları adına kendisini ziyaret eden, ve dış politika hakkında yazılar veren iki heyet'e hitaben yaptığı konuşmada, mensubu bulunduğu hükümetin dış politikasını savunarak, muhalefetin gerek matbuâtta gerekse hususi toplantılarda haksız ithamlarda bulunduğunu belirtti. Ayrıca Bulgaristanda meydana getirilen gaddar hareketleri tastik ve İngilterede meydana gelen umumi heyecana katılmakla birlikte, adı geçen elîm olayların meydana gelişi sırasında Bab-ı âlinin içinde bulunduğu müstesna durumu hatırlatarak, Osmanlı vükelâsına yüklenmek istenen suçlamaların haksızlık olduğunu ve Os-

10 31 Ağustos 1876 tarihiyle Londra Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezaretine gelen yazının tercümesi, BAA, YT, Kısım 36, Evrak 130, Zarf 152, Karton X, Vrk. 1.

11 Aynı vesika.

manlı devletinin vazifesini yaptığını belirtti. İngilterenin, vahşi hareketlere cesaret edenlerin cezalandırılması ve bundan böyle bu tip olayları önleyecek tedbirlerin alınması için Bab-ı âli nezdinde nüfuzunu kullanmakta ısrarlı olduğu hususunda teminat veren Derby, Bab-ı âlinin her ne suretle olursa olsun İngiltere tarafından teşvik edildiğine dair olan suçlamaları kesinlikle reddetti. İngiliz dış politikasının ve Şark Meselesi'nin esasının, İstanbulun kimde kalacağı meselesinden ibaret olduğunu açıkça ifade etti. İstanbulun başka bir devletin eline geçmesini önlemek için İngilterenin, Osmanlı devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması tezini savunmakta kararlı olduğunu, bununla birlikte savaşa son vererek, Bosna-Hersek meselesinin halledilmesi hususunda diğer devletlerle müttefikane hareket ettiğini belirtti. Bir kaç müslüman tarafından meydana getirilen cinayetlerden dolayı, islâm milletinin umumi toplantılarda alenen itham edilmesini doğru bulmayan Derby, hakkaniyete aykırı ve her çeşit tartışmadan uzak bu tek taraflı suçlamaların vahim neticelere sebep olacağını ve bu gibi sözlerin, bilâhare şarkta Bulgaristan'daki müessif olaylarla kıyas kabul etmiyecek şekilde bir takım katliâm-ların meydana gelmesine sebep olabileceğini ihtar etti¹².

Derby'nin bu konuşması umumî efkârda iyi tesir yaratmış ise de muhalefet, şark meselesinin hâlihazırdaki durumu ve hükûmetin takip ettiği dış politikayı, birbiri arkasına tertip ettiği toplantılarda eleştirmekten ve Türkler aleyhine başlattıkları propagandayı şiddetlendirmekten geri kalmadı. Bununla birlikte muhalefet partisi, Osmanlı devleti aleyhindeki saldırılarına kabineyi karıştırmaya gayret sarfettikçe, hükûmeti tutan gazeteler de karşı saldırıya geçerek yapılan ithamları reddetmek mecburiyetinde bulunuyorlardı.

Diğer taraftan Rus subayları komutasında 2 Temmuz 1876'da Osmanlı devletine karşı savaşa katılan Sırbistan ve Karadağ her yerde hezimete uğratıldı. Sırp Prensi Milan Osmanlı devletiyle yeniden barışmak istediğinden büyük devletlerin arabuluculuğunu sağlamak için batıya müracaat etti. Devletlerin İstanbuldaki elçileri, ateşkese sağlamak için aralarında aldıkları kararı bir nota ile Bab-ı âliye bildirdiler. Bu arada İngiliz elçisi, devletinden aldığı talimat üzerine Bosna-Hersek ve Bulgaristanda da bazı islahat tedbirlerinin alınmasını istediye de zamansız olduğu ileri sürülerek görüşülmesi. Mütareke görüşmeleri bitmeden Rusya'nın tahrikleriyle Sırp-lar tekrar savaşa giriştiler. Fakat her yerde müthiş yenilgilere uğradılar. Bu sırada İngilteredeki muhalefet, Balkanlarda bazı

12 14 Eylül 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden hariciye nezaretine gelen telgraf, Aynı yer, Vrk. 3.

mahalli muhtariyete haiz idareler kurulması için hükûmetin Osmanlı devleti nezdinde teşebbüse geçmesini istiyordu.

27 Eylül 1876 günü Londrada toplanan bir cemiyetin temsilcileri Lord Derby'yi ziyaret ederek hükûmetin dış politikasını eleştirdiler. Derby bunlara verdiği cevapta, Bulgaristan olaylarını yaratanların cezalandırılması için Padişah nezdinde teşebbüste bulunması hususunda İstanbuldaki İngiliz elçisine yazdığı yazıları neşredeceğini bildirdi. Tatilde bulunan parlamentonun sonbaharda toplanarak hükûmetin dış politikasını özellikle şark meselesini görüşmesini tasvip etmediğini, fakat Bakanlar kurulumunda meselenin yeniden müzakere edileceğini bildirdi. Şarkta meydana gelen olayları bir kere daha gözden geçirerek, politika bakımından muhtariyet fikirlerinin tatbiki kabil olmadığı için reddedildiğini ve hele otonomi kelimesi İngilizce olmayıp manası da müphem olduğundan kabul etmiyerek İngilizce «Local self government» tabirini yani, Girid'te tatbik edilen mahallî muhtariyete benzer bir şekli tercih ettiğini beyan etti. Sırp ve Karadağ muharebeleri için ise eski halin iadesi fikrinde olduğunu bildirdi¹³.

İstanbuldaki İngiliz elçisi, Balkanlardaki savaş halini son vermek için 6 haftalık yeni bir mütareke teklif etti. Bab-ı âli ancak 6 aylık bir mütarekeyi kabul edebileceğini bildirdi. Rusya bunu kabul etmeyince İngiltere aradan çekildi. Bab-ı âli ile müzakere işini Rus elçisi İgnatiyef üzerine aldı. Diğer elçilerle anlaşıktan sonra, icabında uzatılmak şartıyla mütarekenin 6 hafta olması, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a muhtar bir idare verilmesini, Bab-ı âli tarafından vaad edilen ıslahatların Avrupa devletleri tarafından tayin edilecek komiserlerin nezareti altında yapılmasını isteyen tekliflerini Osmanlı devletine bildirdiler.

Osmanlı devleti hükûmranlık haklarıyla bağdaşmayan böyle bir teklifi asla kabul edemezdi. Devletlerin bu müşterek hareketleri karşısında İngiltereye güveniyordu. İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüse geçmesi için Londradaki Osmanlı elçisine Osmanlı devletinin takip ettiği politikanın esasları bir telgrafla bildirildi. Elçi, Lord Derby ile görüşerek İstanbuldan aldığı telgrafı tebliğ etti. Derby cevaben, muhtariyet-i idare tabiri müphem görüldüğü için kendisinin de pek hoşlanmadığını, fakat bütün büyük devletler tarafından kat'î surette kabul edildiğine göre, Bab-ı âli tarafından da politik durumun vahameti sebebiyle kabul edilmesi inancında olduğunu, eğer reddedecek olursa daha kötü durumların

13 28 Eylül 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, Aynı yer, Vrk. 4. Ayrıca Lord Derby'nin bahsettiği İstanbuldaki İngiliz elçisine yazdığı yazı hakkında bk. BAA, *Bulgaristan Mesaili*, Nr: 153.

ortaya çıkabileceğini belirterek, Bab-ı âlinin bu teklifleri kabul etmesini, ileride bu tabirin sahih manası tayin olunacağı vakit, Bab-ı âlinin istediği şekilde tefsir edilmesi için elinden geldiğince gayret sarfedeceğini söyledi. Osmanlı elçisi de telgrafta bulunan mülâhazaları tafsilâtı bir şekilde izah ettikten sonra; «...Bab-ı âli muhtarîn-i idare tabirini asıl kabil-i tefsir olduğu için kabul edemez. Çünkü kabul ettiği taktirde, ilerisi için şimdiki güçlüklerden daha ağır karışıkların çıkmasına meydan vermiş olur. Adı geçen tabiri memleketeyn ve Sırbistana dair Rusya ile imzalanan andlaşmaların hiç birinde bile kabul etmemiş iken, şimdi Bosna ve Hersek gibi diğer bütün vilâyetlerde de tatbik edilecek idarî ıslahatı tarif için kullanamaz. Slavlara idarî bakımdan verilecek imtiyazların, ahali rum olan memleketlerde de tatbik edilmemesinden dolayı rumlar, şimdiden şikâyetlere başlamışlardır. Eğer idarî muhtariyet tabiri isyan halindeki vilâyetler hakkında kabul olunacak olursa, bütün Osmanlı memleketlerinde de kabul edilmesi gerekecektir ki bunun münasebetsizliği ortadadır...» dedi¹⁴.

Bunun üzerine Lord Derby elçiye; bu telgrafname münderecatını düvel-i muazzama tekliflerine kat'iyen bir red cevabı verilmiş kabul etmem gerekir mi diye sordu. Elçi de; Bab-ı âlinin yalnız muhtariyet-i idare tabirine ve bir protokolün tanzimine karşı çıktığını, ayrıca Osmanlı hariciye nezareti tarafından temin edildiği gibi, Osmanlı hükûmetinin hazırlamış olduğu umumî ıslahatla devletlerin maksadının bilfiil hasıl olmuş olacağını beyan etti. İdarî muhtariyet tabirinin kabulünde ısrar eden devletin Rusya olduğunu dikkati çekerek, Edirne muâhedesinde bile elde edemediğini şimdi talep etmesinin makul sebeplere dayanmadığını ve Rusyanın asıl maksadının Osmanlı devletini parçalamak olduğunu anlatmağa çalıştı. Muhtariyet-i idare tabirinin asla kabule şayan olmadığını ve bunun bertaraf edilmesi için elinden gelen yardımı esirgememesi hususunda Derby'den ricada bulunan Osmanlı elçisi, İstanbul'a gönderdiği telgrafında, Derby'nin kendisine bir ümid veremeyeceğini belirtmekle beraber, kendisi tarafından yapılan izahatı kabul ettiği zannında olduğunu yazmaktadır¹⁵.

İngiliz hükûmeti muhalefetten çekinerek, Osmanlı devleti lehine herhangi bir teşebbüste bulunmadı. Rusya, Osmanlı devletinin İngiltere tarafından da tutulmadığını ve tam bir yalnızlık içinde bulunduğu inancıyla bu durumdan yararlanmak istiyordu. Şark meselesini kendi arzu ettiği

14 2 Teşrin-evvel 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, Aynı yer, Vrk. 6.

15 Aynı vesika.

şekilde halletmek için harekete geçti. En büyük rakibi Avusturya İmparatoruna bir mektup yazarak, Fransanın daha önce Suriyede yaptığı gibi Avusturyanın Bosna ve Hersek'e, Rusyanın da Bulgaristan'a asker sevketmesini teklif etti. Bu, İngilterede büyük tepkiyle karşılandı. O ana kadar Rusyayı alkışlayan ve insancıl davrandığını savunan İngiliz basını birden Ruslar aleyhine döndü. Rusları en çok desteklemiş olan Times gazetesi yayınladığı hususi bir makalede, Avusturyanın Bosna-Hersek'e asker sevketmesini uygun görüyor, fakat Rusyanın Bulgaristan'a asker göndermesini şiddetle reddederek, «Suriye Bulgaristan gibi İstanbul yolu üzerinde değildir» diye yazıyordu. Londradaki Osmanlı elçisi merkeze gönderdiği telgrafta, eğer Rusya asker sevketme tasavvurunda ısrar edecek olursa İngilterede efkâr-ı umumiyede bir değişiklik olacağını anlaşıldığını yazıyordu¹⁶.

İNGİLİZ HÜKÜMETİNİN DEVLETLERARASI BİR KONFERANS TOPLANMASINI İSTEMESİ

Rusyanın tek başına şark meselesini halletmesinden ve İstanbulu ele geçirmesinden endişelenen İngiltere, donanmasını bir ihtiyatî tedbir olmak üzere Çanakkaleye gönderdi. Rus çarı barışçı gayelerden bahsederek maksadının Balkanlarda daha fazla kan dökülmesini önlemek olduğunu, ne Romanyanın ne de Sırların müstakil kiralık olmalarını istemediğini, ancak Bosna-Hersek ve Bulgaristanda nisbeten muhtar bir idare kurulmasının ve Osmanlı devletinin bir türlü tatbik etmediği ıslahatın başarılmasının temini için hemen bir konferans toplanmasını istediğini ilân etti. İngiltere, çarın bu tutumundan memnun oldu. Lord Derby, Şark Meselesinin halli için büyük Avrupa devletlerinin bir konferans akdetmeleri teklifini ortaya attı. Bu devletler nezdindeki elçilerine bir tebliğ göndererek Osmanlı devletinin de katılacağı bu konferansın İstanbulda toplanmasını istedi.

Londradaki Osmanlı elçisi, İngilterenin teşebbüsünü Pariste bulunan Sadık Paşadan öğrenince derhal Derby'yi ziyaret ederek izahat istedi. Lord Derby pek emin olmamakla beraber, yapılacak bir konferansla bütün müşkilâtın halline muvaffak olacağı ümidinde olduğunu ve üç eyaletin (Bosna-Hersek ve Bulgaristan) idaresinde ıslahat yapılması konusunun meselenin başındanberi kararlaştırıldığını, bununla beraber İngilterenin konferansta bu ıslahatın diğer Osmanlı eyaletlerinde de tatbik edile-

¹⁶ 3 Teşrinevvel 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden Hariciye Nezaretine gelen Telgraf, Aynı yer, Vrk. 7.

bilecek şekilde olmasını sağlamağa çalışacağını, Bab-ı âli tarafından hazırlanan yeni ıslahat programını âdi bir teklif nazariyle baktığını açıkça beyan etti. Osmanlı elçisi de daha önce hariciye nezaretinden aldığı tebligata dayanarak, gerek üç eyalette hususi ıslahat yapılması kaidesini ve gerek ecnebî devletlerin dahilî işlerimize müdahale ederek Paris muâhadesinin 9. maddesinin fesh ve ilga edilmesini kabul etmek Osmanlı devletince asla mümkün olamayacağını ve Devlet-i aliyyenin müslim ve gayr-i müslim ahalisinin Padişah-ı âlem penah hazretleri tarafından tastik buyrulacak millî ıslâhatı, Ecnebî oldukları ve mes'uliyetten uzak buldukları halde bir memleketi ihtiyaçlarına vâkıf olmadan idâre etmek iddiasında bulunan kimselerin tasavvur eyledikleri ıslâhata tercih edeceklerini söyledi. Üç eyâlette emniyet ve âsaişin berkemâl olduğunu ve Osmanlı devleti hükûmetine bağlılık kaidesine riâyet edilmekte olduğu cihetle, devletlerin bu eyâletleri güya kurtarmak için ileri sürdükleri sebeplerin hepsinin uydurma olduğunu ve İngilterenin de bunu çok iyi bildiği halde, diğer devletlerle bir ittifak akdetmesinin şayan-ı teessüf olduğunu belirtti. Çünkü Bab-ı âli yapılacak teklifi kabul etse kendisini kendi eliyle mahvetmiş, kabul etmese bütün ecnebî devletler tarafından takbîh olunarak, Rusyanın da batılı devletlerin bizi korumak istedikleri bir savaşa girmeğe teşvik etmiş olacağını ihtar etti. Türk elçisi, meselenin bütün yönlerini izah ederek, Osmanlı devletinin takibettiği politikayı reddi imkânsız delillerle müdafaa etti. İngilterenin lâyihasında beyan olunan maddeleri kabul etmek Osmanlı devletince asla mümkün olmadığını ısrarla ifade etti. Lord Derby de elçiyi tefekkürâne dinliyerek, konuşmanın sonunda «Bakalım Bab-ı âli ne diyecektir» ifadesinde bulundu¹⁷.

Lord Derby, devletler nezdindeki elçilerine yazdığı talimatta her devletin iki mürahhas göndermesini ve Osmanlı devletinin de katılmasıyla derhal İstanbulda bir konferans toplanmasını istedi. Konferansta şu konuların müzakere edileceğini bildirdi : 1 - Osmanlı devletinin istiklâl ve toprak bütünlüğünün muhafazası. 2 - 1840 ve 1860 tarihli protokollerde olduğu gibi, Avrupa devletleri kat'î surette ticarî ve siyasî imtiyaz kazanmak muradında olmadıklarının resmen beyanı. 3 - Lord Derby'nin 21 T. Evvel 1876 tarihinde tebliğ ettiği, Sırbistan ve Karadağ'ın eski halinde ibka olunmasına ve Osmanlı devletinin bazı eyâletlerde mahallî ve idarî muhtariyet usulünün tatbikine dair teklifinin kabulü. Derby, bu teklifler devletlerce benimsendiği takdirde İngilterenin derhal İstanbula elçi göndereceğini ve yine arzu edildiği takdirde konferans açılmadan önce

17 7 Teşrin-evvel 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gelen Telgraf, Aynı yer, Vrk. 8.

beş devletin murahhaslariyle bazı ön çalışma yapılmasına itiraz edilemeyeceğini bildirdi¹⁸.

Hariciye Nezaretinden Londradaki Türk elçisine gönderilen telgrafta, Lord Derby'nin mevcut gaileyi ortadan kaldırmak hususunda gösterdiği gayretten dolayı teşekkür edildikten sonra, İstanbulda toplanacak bir konferansta müzakeresini istediği konulara dair de şu görüşler belirtiliyor; «Osmanlı devleti öyle bir programı muvafakat etmesiyle kendince gayet muzır bir halde bulunması lâzım gelmez mi diye düşünüyoruz. Devlet bu gün yeni te'sisatı tatbik sahasına koymakla meşguldür. Hal ve zamanın icablarını idrâk ettiğinden yeni yeniliklere ve esaslara teşebbüs ettiğini fi'len göstermek üzeredir. Bu halde kendisi için mahallî muhtariyet mübahasesine girişmek zamanı mıdır? Böyle bir usulün vaz'ı, mutlaka derdest icrâ olunan islâhatın semeresiz kalmasını ve hükûmetin şân ve haysiyetinin yok olmasını, infîâle sebep olacak eşitsizliklerin ortaya çıkmasını, tatbikatta def'i gayr-i kâbil müşkilâtın zuhur etmesini, isyâna mükâfat ve ikrâm olunmasını ve mevcut buhranın dâimi surette kalmasını, velhâsıl Osmanlı devletinin ve Avrupanın sulh ve âsayışince dâimî tehlike olacak bir halin husule gelmesini mucib olur.

Muhtariyet hakkında ne denilirse denilsin, Bab-ı âli bilir ki, bir konferansın kendi dâhilî işlerini müzakere etmesi, saltanat-ı seniyyenin istiklâliyeti kaidesine bile büyük zarar verecektir. Bu halde Bab-ı âli dâhilî işlerini tesviyeye memur bir konferansa dâhil olarak elyevm kendisiyle hasımları arasında bulunan bir sed-i sedîdi kendi eliyle hedme nasıl razı olabilir? Bir kere Paris muâhedeşi ahkâmı ibtal olunduktan sonra bazıçe-i vukuât olmaktan başka ne kalır? Şimdi saltanat-ı seniyye'ye hücum etmek, bir resmî muâhedeği ihlâl etmekle ve tecâvüzde bulunmakla olur. Fakat konferans bir neticeye varamadığı vakit bu hücum, Bab-ı âlinin esasen kabul ettiği mübâhasede hâsıl olan ihtilâf ârânın netice-i zaruriyesi hükmünü alır. Konferans neticepezîr olsun ve gerek olmasın, yine sonunda devletin istiklâliyetine ve elyevm taahhüdât-ı düveliyenin kendisine te'min eylediği güvenin azalmasına sebep olacaktır. Osmanlı devletinin hulâsa-i efkârı bulunan işbu mütalaât, Lord Derby'nin malumu oldukta, Bab-ı âlinin hakikaten ne halde bulunduğunu anlayacakları hususunda şüphemiz yoktur. Huzur ve âsayışın bir an evvel îâdesi zımnında elimizden her ne gelirse cümlesini icraya hazırız. Fakat konferans bir

18 İngiltere Hariciye Nezareti tarafından İstanbul İngiliz Elçiliğine gönderilen telgrafın tercümesi, bk. Aynı yer, Vrk. 102, 105. Ayrıca 8 Teşrinivevel 1876 tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırlığından Londradaki Osmanlı elçiliğine yazılan telgrafın sureti, aynı yer, Vrk. 9.

takım büyük mahzurları câmi olduğundan, İngiltere kabinesinin matlub olan ittifakı Osmanlı devletinin iç idâresini müzâkereye memur ecebî mürahhaslarının toplanmasına hacet kalmadan istihsale muvafakat etmesini arzu eylemeğe dahi salahiyetimiz vardır. İşbu telgrafnâme-yi Lord Derby'ye kıraat ve müşârunileyh ile edeceğiniz müsâhabatın neticesini iş'âra himmet buyurunuz»¹⁹.

Londradaki Osmanlı elçisi bu telgrafı Lord Derby'ye tebliğ etti. Derby, konferans meselesi mütareke kararlaştırıldıktan sonra dermeyer olunacağından aceleye mahal olmadığını beyan etti. Telgrafın bir suretini istedi ve aldı. Elçinin bazı açıklamalarda bulunması üzerine Lord Derby, konferansın akdini men' ile ıslahat meselesini Bab-ı âli ile İstanbul'da bulunan ecebî devletlerin sefirleri arasında ittifakla tesviye etmenin mümkün olduğunu ifade etti ve mütareke kararlaştırıldıktan sonra elçimizle konferans meselesi hakkında dahi görüşeceğini vaad etti²⁰.

Bu sırada Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı devleti arasında ateşkesi sağlamak için başlayan görüşmeler yoğun bir şekilde devam ediyordu. Lord Derby'nin Osmanlı elçisine ifade ettiğine göre Rusya, 6 aylık bir mütarekeyi reddederek 6 haftalık bir mütarekenin imzalanmasında ısrar ediyordu. Almanya, başlangıçta Osmanlı teklifine karşı müsait davranmış iken şimdi fikrini açıklamaktan çekinmektedir. Avusturya ve Fransa her ne kadar 6 aylık mütarekeyi tereddütsüz kabul etmişler ise de, Rusyanın şimdiki muhalefeti üzerine fikir değiştirecekleri anlaşılmaktadır. İtalya mütareke müddeti hakkında yeni bir yol bulunması taraftarıdır. İngiliz hariciye nazırı şunu da ilâve etti; «İngiltere 6 aylık mütarekeyi kabul ve tastik ile, bu teklifi düvel-i muazzama nezdinde desteklemekte ise de, Sırbistan ve Karadağ, Rusyanın verdiği red cevabı üzerine şüphesiz buna muvafakat etmeyeceklerinden diğer devletlerin yardımı olmaksızın bu emaretlere mütarekeyi kabule icbar edemez»²¹.

Osmanlı elçisi merkeze gönderdiği telgrafta, Derby'yi Rusyadan hoşlanmaz gördüğünü, halinde tereddüd ve telâş olduğunu belirtmektedir. İngiliz hükûmetinin ileride belirecek kararını bildireceğini söyledikten sonra, «şurası şâyân-ı teessüftür ki Times gazetesi evveleminde 6 aylık mütarekenin kabulünü terviç etmiş iken, bu günkü sayısında münderiç özel bir bendde Bâb-ı âliye, İngilterenin teklifi vechile 6 haftalık bir mütarekenin akdini tavsiye ediyor»²² demektedir.

19 Aynı yer, Vrk. 9 ve 97.

20 16 Teşrinevvel 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gelen Telgraf, aynı yer, Vrk. 10.

21 16 Teşrinevvel 1876 tarihli diğer bir telgraf, aynı yer, Vrk. 11.

22 Aynı vesika.

İngiliz hükûmeti, yaptığı toplantıda Bâb-ı âli'ye mütareke müddeti hakkındaki herhangi bir baskıda bulunmamayı kararlaştırdı. Bâb-ı âlinin 6 aylık teklifini uygun buldu. Lord Derby, Türk elçisiyle yaptığı görüşmede Avusturyanın 6 aylık mütareke teklifini desteklediğini, Almanya'nın «Şark Meselesine» karışmak istememekle beraber, bu mütareke konusunda Rusya ile birlikte hareket ettiğini söyledi. Elçi Derby'e Bakanlar kurulu toplantısında, Osmanlı devletinin dâhilî ıslâhatına ve konferansla ilgili olarak bir kararın verilip verilmediğini sordu. Derby de yalnız mütareke mevzuunun görüşüldüğünü söyledi. İngilterenin harp hazırlıklarına başladığına dair çıkan şayanın aslı var mıdır? sorusuna Derby, hayır diye cevap verdi. Elçi, mütareke görüşmelerinin uzadığını ve düşmanın bu şekilde zaman kazandığını ve durumun Osmanlılar aleyhine gelişmekte olduğunu belirterek, vakit geçirilmeksizin tekrar savaşa başlaması hakkında Padışahın ordusuna emir vermeğe mecbur olacağını söyledi. Bunun üzerine Derby de henüz mütareke imzalanmadığına göre askerî harekâta devam etmekte Bab-ı âlinin hakkı vardır dedi²³.

Londra elçisi merkeze gönderdiği yazısında, İngiliz hükûmetinin yukarıda belirttiğimiz kararı, hem manen hem de İngiltere ve Avrupada etkâr-ı umumiyeye yaratacağı tesir dolayısıyla hakkımızda fevkalâde hayırlı olacağını ve Rusyayı düşündüreceği kanaatinde olduğunu belirtmektedir²⁴.

Osmanlı devleti, 17 Ekim'e kadar bekledikten ve mütareke imzalanması konusunda bir netice alamıyacağını anladıktan sonra, orduya yenden savaşa devam emrini verdi. Sırplar 29 Ekimde büyük bir yenilgiye uğradılar. Rus çarı, büyük yardımlar yaparak desteklediği âsilerin her yerde yenilmelerinin Rusyanın Balkanlardaki nüfuzunu azaltacağı inancıyla, «Pan Slavizm» adına harekete geçti. 31 Ekim 1876 günü Bab-ı âliye verdiği bir ültimatomla 48 saat içinde âsiler üzerine yapılan askerî harekâta son verilmezse Rusyanın savaşa katılacağını bildirdi. Osmanlı devleti de 1 Kasım 1876 tarihinden itibaren iki ay için mütarekeyi kabul ettiğini bildirmek zorunda kaldı.

Rusya'nın çoktanberi aradığı fırsat kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Çar, bu fırsattan istifade ederek «Şark Meselesinin» halli için Osmanlı devletinin gıyabında devletler arasında kesin bir karara varılmasını istedi. İngiltere, bu fikre karşı koyarak büyük devletlerin mürahas ve se-

23 20 Teşrin-evvel 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, aynı yer, Vrk. 13.

24 Aynı vesika.

firlerinden mürekkep ve Osmanlı devletinin de katılacağı bir konferansın İstanbul'da toplanmasıyla meselenin görüşülmesi fikrini yineledi.

İngiliz hariciye nazırı Derby, böyle bir konferansın Osmanlı devleti için yaratacağı mahzunları anlatan Osmanlı elçisine, o ana kadar ceryan eden olayların bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, şimdiki halde bir konferansın toplanmasını men etmenin mümkün olmadığını söyledi. Elçi de cevap olarak; Bab-ı âli için gerek bazı eyâletlere idârî muhtariyet veya istisnâî nizâmât itâsı ve gerek Ecenebî devletlerin, Osmanlı devleti iç işlerine müdâhale hususunu kabul etmenin imkânsız olduğunu delilleriyle ispat etti. Osmanlı devletinin ısrar ettiği şeyin, idareye müteallik her türlü ıslâhatın Padîşahın serbest iradesiyle ve hükûmrânlık haklarının serbestçe kullanılmasıyla yapılması ve bu ıslahatın yalnız birkaç âsi eyâlete münhasır tutulmayıp, Osmanlı devletinin her tarafına şamil olması maddesi olduğunu ifade etti. Bu gün irâde ile kararlaştırılan yeni ıslahatın, devletlerin Bosna-Hersek'e vermediği arzu ettikleri şeylerin hepsini kapsamına aldığı ve bütün Osmanlı eyâletlerinin Belediyece idârî serbestiyeti ve mezhep ve millete bakılmıyarak, istisnâsız bütün tebaanın emniyet ve eşitliğini temin etmekte olduğunu konuşmasına ilâve etti. Ayrıca Paris kongresinde Osmanlı hıristiyanlarına ait 4. maddenin tesviyesinde nasıl hareket edildiğini de hatırlattı. Lord Derby, elçinin konuşmalarına hak verir gibi görünüp, yazılı olarak cevap vereceğini bildirdi²⁵.

Diğer taraftan Çar, Bulgaristan hâdiselerini bahane ederek Bab-ı âliye müdâhalenin şart olduğunu ve Avrupa devletleri bunda tereddüd gösterdikleri taktirde kendisinin tek başına hareket edeceğini söylüyordu. Rusyanın bu tutumuna karşılık, İngiliz Baş Bakan Disraeli, Londra Belediye başkanının verdiği bir ziyafette, İngilterenin dış politikasının Osmanlı devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ile mevcut anlaşmaların korunması esasına dayandığını belirterek, bütün devletlerin konferansa katılmayı kabul ettiklerini bildiriyordu. Savaştan önce bütün sulh yollarının araştırılmasından yana olan Baş Bakan, «Her ne kadar İngiltere tecavüz hareketlerinde bulunmayacak ise de, dünyada bizden fazla servet kaynaklarına sahip başka bir devletin olmaması dolayısıyla, savaşta da bizden fazla hazır bir devlet yoktur. Bir ihtilâf zuhur edipte harbe girişirsek, hakkaniyeti elde edinceye kadar devam ederiz»²⁶ diyordu.

25 10 Teşrinsani 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, aynı yer, Vrk. 15.

26 10 Teşrinsani 1876 tarihinde Ajans Havas Kumpanyasına çekilen telgrafnamenin tercümesidir, aynı yer, Vrk. 16.

Çar da Kremlin'de irat ettiği bir nutukta aynen şöyle diyordu: «Hayatım boyunca şark hıristiyanları için lüzumlu hakkaniyet ve adaletin temini için gayret sarfettim. Ne çareki mesaim aranan neticeyi vermedi. İşte bu defa İstanbul'da bir konferans akdedilecek ve Rusya tekliflerini o konferansa arzedecektir. Eğer bu mesaisi netice vermez ise, Rusya harbe kıyam edeceğinden, bu hususta Tebaamın muâvenetine istinâd ederim»²⁷.

İngilterenin İstanbul konferansının toplanması teklifine bütün devletler olumlu cevap vermişlerdi. Fakat Bab-ı âli, yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı teklifi pek olumlu bulmamıştı. İngiliz Hariciye nazırı Lord Derby, Bab-ı âlinin itiraz ettiği hususlara dair yazılı cevabını 11. T. Sani 1876 günü Londradaki Osmanlı elçisine verdi. Yazı, gerek Osmanlı hariciye nezaretinden verilen telgraf, gerekse Osmanlı elçisinin bu telgrafı taktimi sırasında söylediği sözler dikkatlice incelendiği ve Bab-ı âlinin konferans için yaptığı itirazların aşağıdaki maddelerden ibaret olduğu anlaşılmıştır dedikten sonra, şöyle devam ediyor.

«Konferansa esas olarak kullanılan mahallî muhtariyet sözü, hiçbir muâhedede kullanılmamıştır. Diploması nazarında manası meçhuldür. Tatbik edilecek eyâletlere Sırbistan ve Memleketeyn emaretlerinin faydalandığı haklar gibi imtiyazların verilmesini içerir şekilde yorumlanması mümkün olan bir kelimedir. Bosna-Hersek ve Bulgaristana özel imtiyazlar verilmesi politikaya gayet aykırı bir tedbirdir. Çünkü bu eyaletleri ayırmak, devlete bağlı kalan diğer eyaletlerin haklı olarak şikâyetlerine sebebiyyet verir. Ve bu isyana ikramiye vermek demektir. Bütün memleketi içine alacak yeni ıslahatın tatbikine başlandığı şu sırada adı geçen üç eyalete mahsus yeni tedbirlerin müzakeresine girişipte onların tatbikine mani olmak münasip değildir. Elhâsıl Avrupa devletlerinin Osmanlı iç işlerini bir konferans teşkili ile müzakere etmesi anlaşma hükümlerine ve devletler arası geleneksel ilişkilere aykırıdır». İngiltere'nin Bab-ı âliye ve diğer devletlere arzettiği bir konferans teklifine karşı yapılan bu itirazlar üzerine devletlerce yapılan mütalaaları aşağıda beyan ediyorum. Şöyleki: Bab-ı âli'nin teklife karşı ileri sürdüğü fikirleri İngiltere devleti anlamaz ve taktir etmez değildir. Fakat.....İngiltere'nin diğer devletlerle kararlaştırarak kabulü için Osmanlı devletine tavsiye ettiği anlaşma şartlarını Bab-ı âli kabul etmediğinden Rusya, Bosnaya Avusturya ve Bulgaristan'a da Rusya'nın asker sevketmesini ve müttefik devletlerin donanmalarının da Boğaziçine girmesini teklif etmiş ve İngiltere bu gibi

27 11 Teşrinsani 1876 tarihinde Lord Derby tarafından İstanbul'daki İngiliz Se-faretine çekilen telgraf, aynı yer, Vrk. 18.

tedbirlere müracaat edemeyeceğini anlatmağa çalışmış idi. Bununla beraber, ittifak-ı umumiyei celb edecek bazı şeyler ihtar olunmadıkça bir takım karışıklıkların olacağı da anlaşılmuş olduğundan, o vakit İngiltere devleti ittifak-ı umuminin sağlanmasına tek çare olarak mütareke imzalanmasını ve ondan sonra bir konferans teşkil edilmesini bundan kısa bir zaman önce teklif etmiştir. Bab-ı âli'nin hem öyle bir ittifakın sağlanmasının gerekli olduğunu ve hem de devletlerle bir ittifak yapılmadıkça mevcut ihtilafların arzu edildiği şekilde halledilmesine hiç bir ümid kalmadığını kabul edeceğinde şüphe yoktur.

İngiltere, konferans için teklif ettiği esasta Bab-ı âli ile yabancı devletler arasında mevcut anlaşmalara aykırı bir şey bulunduğunu, yahut devletlerin ihtilâlin konferans teşkiliyle müzakere etmelerinin ahden caiz olmadığı iddiasını kabul edemez. Yine böyle bir iş için 1860 ve 61 senelerinde konferans teşkil edilmiş olduğunu hatırlatmaya lüzum göremem. Bundan başka, şu iki sene zarfında devletler arasında bir takım muhâberât ceryan etmiş ve Bab-ı âli Kont Andraşi lâyihasını kendisi kabul ettikten başka, İngilterenin kabul ve muvafakatini de rica etmiştir. Şimdi Avrupa devletlerinin konferans teklifini icabeden bu gibi hallerde Osmanlı devletinin dâhilî idaresine müteallik işleri müzakereye hakları olduğu İngiltere devletince de kabul edilmektedir.

Bir de gerek tebliğ edilen telgrafta, gerek elçinin yaptığı izahatta, muhtariyet kelimesine verilen mana gerekli şekilde nazar-ı dikkate alınmadığını hatırlatırım. İngiltere, bahis konusu eyâletlere Memleketeyn ve Sırbistan gibi imtiyazlar verilmesini tekliften açıktan açığa çekinmiştir. Konferansa esas olmak üzere açıkça denilmiştir ki; idârî ve mahallî muhtariyetten murad, kendi mahallî işlerine ahalinin bir dereceye kadar kontrol etmesini ve keyfî idareye karşı güvenlerini sağlayacak mahallî ıslahatların vaz edilmesidir. Yoksa bir Eyâlet-i mümtaze ihdası asla talep edilmemektedir.

Osmanlı devleti ülkelerinin bir kısmında arzu edilen ıslahat diğer kısmından esirgenemeyeceğinden İngiltere bu hususta Bab-ı âli ili müttefiktir. Fakat isyan halindeki eyâletlerde yeniden âsaiyi sağlamak için bu gün hangi ıslahatın tatbiki gerektiğini tayin etmek maksadiyle bir konferans teşkilini de ona mani addedemez. Bu neticeyi sağlayacak daha faydalı bir idare planı varsa Bab-ı âli onu mümkün olduğu merteye diğer eyâletlere tamim eylemekte muhtardır. Ve arzu da edilir. Fakat hemen lâzım olan şey, Bosna ve Hersek'in âsaişinin iadesiyle beraber Bulgaristan ahalisinin duçar olduğu musîbetleri tamir ve bunu yapanların cezalandırılması hususlarıdır, Düvel-i muazzama mürahhasları İstanbulda toplandıkları zaman, bütün memlekette tatbik edilmek üzere ilân edilen

ıslahat hatt-ı hümayununu dikkate alacaklar ve eğer memleketin mevcut nizamları üzerine idârî bakımdan bazı faydalı ve müessir nizamların kabulü teklif olunacak olursa bu teklifi de memnuniyetle taktir edeceklerdir.

İngiltere, Bab-ı âli tarafından ilân edilen ıslâhatı, haddi zatında kâfi addedemediğini maatteessüf beyân ederim. Faraza böylece kabule meyyal olsa bile hareket şeklimize acaba diğer devletlerin muvafakatini sağlamak ihtimali var mıdır? Şimdi diğer devletler arasında ittifak sağlanması son derece lüzumlu olduğundan ve bu maksada ulaşmak için konferanstan başka çare olmadığından, İngiltere'nin teklif ettiği esas üzerine bir konferansın derhal kabulünde artık Bab-ı âlinin tereddüd etmiyeceği ümid edilir»²⁸.

Derby'nin yukarıda verdiği cevaptan da anlaşılacağı gibi İngiltere Rusyanın tek başına bir harekete girişmesini önlemeğe çalışıyordu. Rusya da İngiltereyi elde etmeden Şark Meselesinin çözülemeyeceğini anlıyor ve İngiltereye kendi tezini kabul ettirmeğe çalışıyordu. Bulgaristanda meydana gelen olayları propaganda vasıtası olarak kullanan Rusya, İngiliz kamu oyununda oldukça sempati toplamıştı. Bilhassa Gladstone'un başkanlığında bulunduğu muhalefetteki Liberal parti, Rus tezini destekliyor ve hükûmeti de bu yöne çekmeğe çalışıyordu. Hükûmette kamu oyunun ve muhalefetin tepkisinden çekinerek, istediği halde doğrudan Osmanlı devleti yanında yerini alamıyordu. İstanbulda yapılacak konferans için Rusya ile iş birliği yapmak istedi. İngilterenin Rusyada bulunan elçisi, Şansölye Gorçakof ile görüştü. Prens Gorçakof, asayişin muhafazası konusunda Rusya tarafından yapılan çalışmaları zikr ve ihtar ettikten ve Berlin lâyihasını reddederek devletlerin birleşik hareketlerine mani olduğundan dolayı İngiltereyi mes'ul tuttuktan sonra şöyle dedi: «Rusya, kendisi ile İngiltere arasında bir ittifak hâsıl etmek için vâki olan arzunu memnuniyetle kabul eder. Konferansta iyi bir neticeye ulaşmak için de yardım edecektir. İki devlet Osmanlı ülkesinde meydana gelen müessif durumlara son vermek ve hıristiyanların durumlarının ıslâhı için açık ve sağlam tedbirlerin alınmasını sağlamak ve bunların tatbiki için kuvvetli te'minât almak hususlarında müttefiklerdir. Yalnız tatbik vasıtasında ihtilâf vardır. İngiltere, bunları 1856 muâhedesine hükümlerine uydurmak istiyor ki, adı geçen hükümler daima Avrupanın hareketlerine sekte vermiş ve bu sayede Osmanlı devleti de hıristiyan tebaasına zarar ve Avrupa âsâyişini ihlâl eder bir idârî usulde ceza görmek üzere devam etmiştir.

28 12 Teşrinsani 1876 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, aynı yer, Vrk. 19.

Halbuki Suriye müdâhalesi ve Memleketeyn ittihâdı, Sırbistan ve Girid Mes'eleleri Paris muâhedesi hükümlerinden ayrıldığına bir misâldir. Rusya, vaziyetin nereye varacağını daha 20 sene önce Avrupaya bildirirken bu günkü günde fenalığın yarası kapanmaz dereceye geldiğini devam eden olaylar açıkça ispat etmektedir. Eğer ittifakla karar verilecek nokta Osmanlı devletinin bağımsızlığına faydalı sulh ile insanlığın ve Avrupa hıristiyanlarının istedikleri güvencelerin teminatı maddesi ise, madem ki Bab-ı âli 1856 ahidnâmesini ilk başta kendisi çiğnemştir. Avrupanın da politika statı konusunu ne şartlarla muhafaza edecek ise onları kendisi vaz' etmeğe ve Bab-ı âlinin ehliyetsizliği dolayısıyla işi kendisi görmeğe hakkı vardır. Rusya, şimdiye kadar âsayiş ve dahilî refahı bakımından te'siri mucib olan bir takım yarım tedbirleri kabul edemez. Ve mes'eleye umumun menfaatine müteallik bir mes'ele nazariyle baktığından sulhu sağlayacak şekilde halledilmesi için Avrupanın ittifakını fazlasıyla arzu ediyor. Bunda şahsî bir menfaati olmadığına dair kat'î te'minât dahi vermiştir»²⁹.

Gorçakof, İngiliz elçisine şimdiye kadar olduğu gibi sulh teşebbüsü İstanbul konferansında da başarıya ulaşamaz ise esas iş birliğinin o zaman gerekli olduğunu belirtti. Gerek iki devletin münasebetleri ve gerek Avrupa âsâyışı bakımından daimî bir tehlike olmasını men' için Rusya ve İngiltere devletlerinin ittifak edeceklerini ümid ederim diyerek sözünü bitirdi.

Rus Başbakanının yukarıdaki sözlerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Rusya ile İngiltere aslında aynı amaçta müttefikler. Sadece bu amaca ulaşmak için kullanılacak vasıtada ayrılıyorlardı. Rusya Osmanlı tebaası hıristiyanlar için vaad edilen ıslâhat hakkında kat'î teminat alınmasını istiyor ve bunu da ancak Avrupa devletleri ordularının temin edeceğini ileri sürüyordu. İngiltere ise, böyle maddî teminata lüzum görmemekte, ıslâhatın belli bir süre içinde tatbik edileceğine dair Osmanlı devletinin söz vermesini yeterli bulmaktaydı. Diğer bir deyimle, Rusya artık Osmanlı devletinin yaşayamayacağına inanmış ve «Şark Meselesi»nin bir an önce halledilmesini istiyor, bunun da Osmanlı tebaası olan azınlıklara bağımsızlık vermek suretiyle gerçekleşeceğine inanıyordu. Rusya'nın bu emellerini kendi siyasî ve ekonomik menfaatleri için zararlı gören İngiltere ise, daha bir müddet Osmanlı devletinin yaşamasını istiyordu. Eğer gerçekten Şark Meselesi halledilecek ise İngiltere bundan azamî kârını almalıydı. İngiliz Muhafazakâr hükûmeti, bunun daha erken olduğu inan-

29 21 Teşrinsanî 1876 tarihinde Lord Derby tarafından İngilterenin İstanbuldaki elçisine gönderilen telgraf, aynı yer, Vrk. 21.

cıyla Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü ve bağımsızlık ilkesini savunuyordu.

İNGİLİZ HÜKÜMETİNİN DIŞ POLİTİKASINA KARŞI AÇILAN KAMPANYA VE «ŞARK MESELESİ» TOPLANTISI

Fakat İngilterede hükümetin takibettiği bu dış politikaya karşı yoğun bir kampanya açılmış bulunuyordu. Bilhassa Osmanlı devletinin aldığı malî tedbirler ve Bulgaristanda meydana gelen olaylar üzerine başlayan Türk aleyhtarı nümayişlerde hep hükümetin şark politikası eleştirilmekteydi. İstanbul konferansının toplantı hazırlıklarının yapıldığı bir sırada, muhalefetin ve Rusyanın el altından kışkırtmaları neticesinde, 30 T. Sanî 1876 günü bir beyanname neşredildi. Beyanname, «Şark Meselesi»nin Avrupa devletleri ve milletleri delâletiyle halledilmesi meselesinin yapılacak toplantıda müzakere edileceğini haber veriyordu.

Nihayet 8 K. Evvel 1876 günü Londra'da Snt. Ceymis salonunda açılan toplantıya, memleketin her tarafından pek çok kimse geldi. Parle-
mentonun her iki kanadına mensup bir çok âza ile birlikte, Öğretmenler, Üniversite hocaları ve talebeleri, Yazarlar, Tüccarlar, Sanayiciler, Ziraatçılar, Avukatlar, Esnaf derneklerinin ve İşçi sendikalarının temsilcileri, eyâlet Belediye reisleri ve hâkimleri, Muhtelif mezheplere mensup din adamları katıldılar³⁰.

Toplantıya katılmak için çok fazla müracaat olduğundan, hususi seçilmiş heyetlerle resmî sıfatı olan kişiler tercih edilmiştir. Bu iki kısımdan bilhassa vekâlet sıfatını haiz 1200 kişi vardı. Diğerleri toplantıyı tertip edenlerin tavsiyesiyle kabul edildiler. Toplantı yerinin müsait olması dolayısıyla pek çok kimse toplantıya alınamadı.

Toplantı, Dük de Westminster'in başkanlığında başladı. Önce hazır bulunmadıkları halde toplantının maksadını tamamen tastik eden bazı ileri gelen kimselerin toplantı başkanına gönderdikleri mektuplar okundu. Arkasından başkan aşağıdaki açış konuşmasını yaptı³¹.

Başkan : «Hanımlar, efendiler; Memleketimizin haricî işleri ve özellikle şark meselesi denilen husus hakkındaki mevkiini müzakere etmek üzere şu sırada böyle bir konferansın toplanması düşünüldü. Vazifeli ol-

30 BAA, YT, Kısım 16, Evrak 278, Zarf 161, Karton II. «Mes'ele-i Şarkıyye Cemiyetinin müzâkerâtı», 4 cüz; Londra ve havalisinden başka 117 şehirden temsilci gelmiştir. Şehirlerin isimleri ve gelen temsilcilerin künyeleri birinci cüzde ve ikinci cüzün başında liste halinde verilmiştir ki bunları makalemize almadık.

31 Yazımızda bu mektuplara yer vermedik. Sadece Başkanın ve diğer konuşmacıların konuşmalarını kısmen sadeleştirerek yayınlamayı uygun bulduk.

sun olmasın her türlü siyasî ceryana tabi olan bir çok ileri gelen kimseler bu toplantının gerçekleşmesi için çalıştılar. Memleketin en ziyade nüfuz ve itibarını câmi' böyle bir toplantının bu büyük mes'ele hakkında fikir beyan etmesi meşrutiyet açısından haklı ve münasib olur. Yalnız —bizi hafif görmeğe cesaret edenlere cevaben— şunu diyebilirim ki bu gün burada toplananların büyük kısmı, meşhur bir müstesnası ile —(gü-lüşmeler)—, politikaya fi'len iştirak eden veya iştiraki itibar eyleyenlerden değildir. Yine şunu iddia ederim ki bunlar tamamen dirayetsiz veya zekâsız değildirler. Yalnız bir şey hakkında fikir hâsıl etmek değil, hâsıl ettikleri fikri, hükûmetin ve memleketin nazar-ı itibar ve ihtiramına ulaştırabilecek derecede, bu cemiyet huzurunda beyana kâmil muktedirler. Bu gün burada toplanmamızın en başta gelen sebebi Hariciye Nezaretinin ef'âl ve harekâtını der-hâtır etmektir; ve Başvekilin Nutuklarını da der-hâtır ediyoruz. («Dikkat» «Dikkat» sesleri ve fısıltılar). Şimdi şurasını da ehemmiyetle söylerim ki bu toplantının hükûmete saldırmak için vesile olması hakkında hiç bir niyet ve arzumuz yoktur (dikkat, dikkat). Bu şey başka zaman ve başka yerde icra olunabilmek için vesileler çok olur. Fakat şimdi söylediğim Hariciye nezaretinin ef'âl ve harekâtından hiç bahsetmemek asla mümkün olamaz, ve bu mes'elenin müzakeresinde Baş vekil'in kullandığı kelimeleri büsbütün bahisten hariç tutamayız (gü-lüşmeler). Hükûmetin niyetinin ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat o kelimelere nazaran hükûmetin politikasına itimat hissedemiyoruz (alkışlar). Bir kötü hissimiz vardır ki muhtaç-ı zikrdir ve bu gün zikr olunacaktır. Yani eğer muharebeye mecbur olmazsak muharebeden daha fena olmak üzere her halde şu fevkalâde müşkil olan mes'elenin tesviyesine başlamak için ittihâz-ı tedâbir fırsatını fevt etmiş oluruz. Şimdi bundan biraz evvel Gabeld holde Baş vekilin ne söylediğini hatırlatayım (dikkat, dikkat). Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü ve istiklâlini muhafaza etmek, vazifesi ve kat'î niyeti olduğunu söyledi. 1856 senesi Paris muâhedeşi münderecâtına atfen bu kelimelerle cümle teşkil edebiliriz. O muâhede, ıslâhattan bahsettikten sonra hiç bir Avrupa devletinin tek başına veya müstereken Osmanlı devletinin iç işlerine hiç bir şekilde müdahaleye hakkı olmadığını zikr etmiştir. Mes'ele böyle ise, bu kadar mühim bir münasebetle bu derece resmen zikr olunan bu kelimeleri hakikatte diğer devletlerle beraber Osmanlı devletinin dahiî idâresine müdahaleye hiç hakkımız olmadığını mütezammın addetmeğe mecburmuyuz? Bence burası bahisten hariçtir (alkışlar). Binâen, aleyh, Baş vekilin yukarıda imâ ettiğim ağır ve mühim kelimeleri zikrettiği zaman sahîhen maksadı ne olduğunu bilemeyiz. Aleyhte hiç bir söz söylemek istemediğimiz ve kendisini bu memleketin İstanbulda muktedir, efkâr-ı

âliye sahibi ve muhterem bir vekili addettiğimiz Lord Salsbury'ye ne talimat verildiğini bilemeyiz. Fakat, her ne manaya alınırsa alınsın, oraya Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını muhafazayı müdafaa etmek için gitmiş olmasını zannetmeyiz (alkışlar). Bu cihet bana inanılmıyacak derecede manasız görünüyor. Gayet derin hislerle mes'elenin ehemmiyet ve karışıklığını nazar-ı itibara almaksızın bu gün hiç kimsenin bu işe yaklaşmıyacağından eminim. Belki burada toplananların çoğu şarktaki harekâtımızda neden ictinâbımız lâzım geleceğine fikren karar vermiştir, yalnız mümkün olursa neticede müttehid kalabilmeğimizin için mes'elenin müzakeresinde itidâl ve sükûn tavsiye ederim (alkışlar). Tabii Osmanlı devletinin kötü idaresi bu husustaki bütün müşkilâtın esasını teşkil ediyor. Türklere karşı su-i hissiyâta bulunmayan Lord Stratford de Redcliffe³² ve sairleri gibi, memalik-i osmaniyede ahvâl-i hâzıra-i mesâliha vukufu olanlar, son 20 sene zarfında işlerin ziyade bozulduğunu söylüyorlar (dikkat, dikkat). Kırım muharebesi Türklere ıslâhat için zaman verdi, Osmanlı hükûmeti de Paris muahedesiyle icrasını deruhte ettiği ıslâhatı mevki-i fi'le vaz' için —böyle bir hükûmet hakkında böyle bir tâbir kullanılabilirse (gülüşmeler)— namusla bağlandı. Bu muâhede-nin ahkâmı nasıl icra olunduğunu bizimle beraber bütün cihan halkı pek âlâ bilir (dikkat, dikkat). Der-hâtır ediyorum ki mu'teber devlet adamlarından biri, bundan bir kaç sene evvel, Avrupada Osmanlı devletinden daha fena bir devlet mevcut olduğunu, onun da Papa'nın hükûmet-i cismâniyesi olduğunu söylemişti. İtalya'nın güzel eyâletlerinden bir takımının menfeatine olarak hükûmet-i cismâniye, ümid ve zannederiz ki, tamamen ortadan kalktı (alkışlar). Binâenaleyh şimdi Avrupada kalan en fena hükûmet İstanbul hükûmetidir. Türklerin kendi kendilerine ıslah-ı hâle muktedir olduklarını zannedecek bu memlekette hâlâ bir takım adamlarla bir kısım matbuât bulunması nazarımda fevkalâde görünüyor (dikkat, dikkat). Öyle zannediyorlar yahud zanneder görünüyorlar, buna akıl erdiremiyorum. Bu hususta bir dereceye kadar haklı olmak üzere, Türkler sulhperver ahali ve iyi askerdirler diyorlar. Fakat bunların mütehalik oldukları askerî vasıflar Osmanlı idaresi altında bulunan kavimlerin saadet-i hâl ve hoşnudisini te'min etmez zannederim. Bizce, Osmanlı hükûmetinin mevcut müesseselerini ıslâha iktidarı olduğu zannını tamamen ve kâmilan reddederiz (alkışlar). İngiltere daima muâhedata namus ile

32 Lord Stratford de Redcliffe, uzun zaman Türkiye'de kalmış bir büyük elçidir. Sultan II. Mahmud devrinde ve Tanzimatta yapılan birtakım yenileşme hareketlerinde tesiri olmuştur. Yunanistanın bağımsızlığı için büyük gayret sarfeden Lord aslında Türkleri pek sevmez. Hayatı için bk. «Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları» Stanley Lane Poale'den kısaltarak çeviren Can Yücel, Ankara 1959.

riayet eder, fakat Prens Gorçakof'un dediği gibi muâhedatı bozan bizzat Osmanlı hükûmetidir. Hıristiyanlar lehinde Avrupa devletlerinin resmen tayin etmiş olduğu, muahede ahkâmını icra etmeyerek 1856 senesi muahedesini bozmuştur. Muahede alenen bozulduğu halde, veyahut her zaman devletlerin umümi muvafakâtleri ile, böyle bir muahedenin gözden geçirilmesi için bir toplantı yapılabilir, Osmanlı devleti muahedeyi bozduğundan ben ve cümlemiz, iddia ederiz ki İngiltere o muahedenin hem de Osmanlı devleti dahil olmaksızın tekrar gözden geçirilmesini müzakerede herhalde tamamen serbesttir. Gerek vatandaşlarımızın kanı ve gerek hazinemizin milyonları yüzünden Kırım muharebesinde bu kadar fedakârlıklar ettikten sonra, İngiltere elbette ne ve nasıl yapılmak lâzım geleceğini söylemekte haklıdır (Alkışlar). Hal-i hazır bazı hususatta 1854 senesine benzer ise de, memleketimizin efkâr-ı umumiyesince tamamen tebeddül etmiştir. Ruslar İstanbul kapılarında top patlatıyorlar, İngiltere de devlet-i aliyye için Rusyaya harb ilân etmemeye karar verdi (sürekli alkışlar). Bu memlekette geçen Ağustos ve Eylül aylarında vaki olan nümayişler mes'eleyi tamamen halletti, ve bu münasebetle şunu da söyliyim ki memleketimizce mucib-i emniyet olan bu nümayişlere iştirak ettiğinden dolayı İngilterede zerre kadar izhar-ı nedamet edecek hiçbir kimse yoktur zannındayım. Bu hususda Rusya riyaset ederse vilâyet-i şahaneye lâzım olan adaletin istihsali için vaki olacak mesaisinde Rusyaya muavenet ederiz. Eğer bu iki devlet mukavemete muktedir şu lüzumlu ıslahat için Osmanlı devleti üzerinde tazyik icra ederse o ıslahat Osmanlı devletince tatbiki imkânsız farz olursa bile, hatta bir müddet önce teklif edilip sonradan maatteessüf mevsimsiz denilerek terk olunan tedbirlere nisbetle daha ağır olsa bile, Rusyanın yardımlarıyla icra edebileceğimizi zannettiğim bu ıslahat tazyikat üzerine Osmanlı devleti muvafakate mecbur olur ümidindeyim. Rusyanın istediği nedir? Umumiyetle söylediğine göre Sırbistanla Karadağ için hâl-i hâzırın bekâsını istiyor. Hıristiyanlar için müsavât-ı kâmile istiyor (alkışlar). Bu eyaletler için, lâyıkiyle tafsilâtı malumumuz değilse de idarî muhtariyet istiyor. Ahalinin ve özellikle müslüman köylülerin silâhlarının toplanmasını istiyor (alkışlar). Rus imparatoru bizzat o derece alâkadar ki haklı olarak yapılan bu taleplerin birinden hangi nokta-i nazardan olursa olsun vaz geçeceğini zannetmek imkânsızdır. İngiltere de umumiyetle bunları istiyor; fakat zannımıza kalırsa bir miktar tazyik icra edildiği halde Osmanlıların kendiliklerinden bu ıslâhatı icra edebileceklerini zanna meyyal görünüyor. Müşkilât lâzım gelen ıslâhatın ne olacağını tayinde değil, Rusyanın ve bizim lâzım addettiğimiz ıslâhatın tamamen ve tesirli surette icrası için nasıl te'minat icab eylediğindedir (dikkat, dikkat). Zannederim hükûmet, Os-

manlı devleti biraz tazyik olunduğu halde ıslâhatı kendiliğinden icra edebilir ümidinde bulunuyor. Girid adası bir misâldir ki uzun ve vahşiyâne bir iç savaştan sonra nizamnâme-i esasiye nâil olmuştur. Şimdi böyle ahvalde Osmanlı hükûmeti tarafından verilen bu nizamnâme, Mavi kitaba³³ göre hiç de mucib-i memnuniyet görünmüyor (dikkat, dikkat). Anladığımızı göre Rus İmparatoru bazı eyâletlerin geçici olarak asker tarafından işgalini arzu eder görünüyor. Bunun için Cebel-i Lübnan'da durumun düzeltilmesi hususunda tarihte emsali vardır. Dostlarımdan ve çoğumuzun dostlarımızdan şimdiki Kanada valisi Lord Dufferin bir memuriyet ile o memlekete gönderilmişti³⁴. Birinci icraatı o kıtallerin faili olan Türk paşasını idam etmek olmuştur. Memleketi geçici olarak idare ve nizamnâme-i esasinin hüsn-i icrasına nazaret etmek için on iki bin Fransız askeri davet olundu. Şimdi Cebel-i Lübnan ile Girid'in durumları mukayese edildiği taktirde bu konuda benden fazla bilgi sahibi olanlar Cebel-i Lübnan'ın durumunun biraz daha iyi olduğunu söylerler sanırım (dikkat, dikkat). Bu gün burada toplanan bizler bu gibi durumlarda ne yapmak lâzım geleceğinin tafsilâtını belki tayin edemeyiz; fakat bu mes'elenin görüşülmesinde devlet adamlarımıza rehberlik edecek bazı esas şeylere karar verebiliriz. Bunları iki kısma ayıracağım. Evvelâ Rusya ile samimi şekilde müştereken hareket etmeliyiz. Gerek umumen Osmanlı devletine tahmili lüzumuna hükmolunan ıslahat ve gerek o ıslahatın tamamen hüsn-i icrası haklarında Rusya ile müştereken hareket etmemiz lâzımdır (alkışlar). İkinci olarak Osmanlı devleti için İngiliz halkının gerek Rusya ve gerek diğer bir devletle muharebe etmemesine bu memleket karar verdiğinden bu memlekette muâvenet görmek hususundaki efkâr-ı osmaniyeyi tashih etmeliyiz (alkışlar). Memleket muharebe etmeğe karar vermiştir, İngilizlerin yardımına güvenme fikirlerini değiştirdiğimiz taktirde Türkler için hayırlı olur. Maatteessüf bizim Osmanlılar olmadıkça yaşayamayacağımız ve her ne suretle olursa olsun onları müdafaaya mecbur olduğumuz hakkında efkâr-ı Osmaniyede gayet kuvvetli bir his vardır. Sör Henry Elliot bir kaç ay önce İstanbulda İngiltereye muhabbet edildiğini yazmıştı (gülüşmeler). Şimdi zannımca Osmanlı devleti için muharebe etmemek kararlaştırılmış olduğundan bu gün burada etrafımda hazır bulunanlara karşı bu karar hiç bir hükümetçe meçhul olamaz zannederim. Kendi fikrim tamamen hükümsüz olsa bile, kıymeti pek az olduğunu bilirim (hâyir, hâyir). Fakat kendim memnuniyetle ileriye gi-

33 İngiliz Parlementosunda Şark meselesi ile ilgili yapılan konuşmaların yayımlandığı kitab serisi.

34 A. Halûk Ülman, «1860-1861 Suriye Buhranı», Ankara, 1966.

derim. Memleketimi söylediğim noktalardan daha ileri götürmek isterim. Bu mes'ele ile beraber İngiliz menfaatlerinden bahsedildiğini çok işittik; fakat bu İngiliz menfaatlerinden daha ileride ve ehemmiyetli olarak bütün cem'iyet-i beşeriyenin büyük menfaatleri vardır (sürekli alkışlar). Eski zamanda İngiltere cem'iyet-i beşeriyenin ıslah-ı hâli için ve hürriyet için ileri geçmekle iftihar ederdi. Esirleri esâret zincirinden kurtardı; fakat suâl ederim ki bu ıslahat askerî işgal olmaksızın tatbik edilemediği takdirde İngiltere donanması ile ordusu, Rusya'ya karşı koymak değil, Osmanlı devletini tazyik etmek için niçin İstanbul'a sevk olunmuyor? (sürekli alkışlar). İnşallah böyle olmaz: herkes ümid ve dua eder ki böyle bir hâl zuhur etmesin; fakat zuhur ederse ordu ve donanmamızı bu büyük maksat için namus ve haysiyetle sevk etmekten başka bizim için yapacak bir şey yoktur. Zira milyonlarca bedbaht ve mazlum ahalinin Bab-ı âliden tahlisi emr-i mühimmini der-hâtir etmeliyiz.

Efendiler, bozulmuş bir fabrikayı uzun müddet idare ile uğraştık. O fabrika 400 senelik seyyiât ile memlûdur. Ümid ederim ki ıslâh-ı ahvâl için bu fırsattan istifade ederek şu bozulmuş fabrikayı ortadan kaldırıp daha büyük ve âlî olmak üzere hürriyet ve hüsn-i idare binasını sağlam bir şekilde te'sis ederiz (alkışlar). Belki hepimiz böyle bir şeyin neticesini görecektir kadar yaşamayız. 400 senelik kötü idareden dolayı Osmanlı tebeasının ahlâkı o derecede dûcâr-ı fesad olmuştur ki bu netice tabiatıyla zamanla hâsıl olabilir. Eğer Mr. Gladstone'un (sürekli alkışlar) son yazılarının birinde kullandığı büyük sözleri kullanmama müsaade olunursa derim ki, hürriyet için en mükemmel hazırlık ancak hürriyet içinde ve hürriyet sayesinde icra olunabilir. Fakat her ne kadar büyük neticeyi görecektir kadar ömürlü olmasakta içimizden bazıları ve belki cümlemiz şu fazlasıyla dûcâr-ı zulm olan ve bir çok hususâtta şâyân-ı dikkat bulunan memleketin ufkunu aydınlatacak olan eyyâm-ı saâdet ve bahtiyârinin mebde-i feyz ve infilâkını görebilir ümidindeyiz (alkışlar).

Sizi bu kadar zaman işgal ettiğime müteessifim. Burada mevcut bulunanlarca haiz-i ehemmiyet olacak bir şeyin zikrini unutmuşum. Mr. Gladstone nihayetinde bu günkü müzakerâtımızı hülâsa ederek irâd-ı nutuk eyliyecektir (alkışlar). Şunu da arz edebilirim ki bu günkü müzakerâtımızı tastik etmek için İskoçya'nın en kuzey noktasından İngilterenin güney ucuna varıncaya kadar memleketin her tarafından binlerce temsilci gelmiştir. (Alkışlar).

Sör George Kampel : Dük hazretleri, efendiler; mübârezenin en ilerisinde bulunacağımı elbette zannetmezdim. Ben buraya umûmi efkârın reisi değil, âciz bir şahit olmak üzere geldim. Son bir kaç ayı memâlik-i osmaniyede Şark Meselesinin tetkikine hasr ettim. Memâlik-i şâhaneyi

ziyaret ederek mülki idare hakkındaki uzun tecrübemin yardımı ile bu mes'eleye dair bir fikir hasıl etmeğe çalıştım. Mes'elenin bu gün reyime müracaat olunan kısmı, yani Osmanlı devletinin şimdiki kötü idaresi ve Osmanlı hükûmetinden ıslahat ümid etmenin mümkün olmadığı hakkında fikrimi beyan etmekten sakınamıyacağımı anladım. Efendiler, bu konu büyük bir arzu ile fikrimi beyan edeceğim bir şeydir. Zira derin araştırmalar neticesinde hakayık-ı ahvâlin şimdi bu cemiyette dermeyan edildiği gibi olduğuna kanaat hasıl eyledim. Yalnız şundan muzdaribim ki tedkikâta umum muvacehesinde bahsedemiyeceğim mertebede tafsilâta giriştim. Korkarım ki burada konuşacaklara ayrılan on beş dakikalık bir zaman içinde bu kadar tafsilâtı sıkıştırıramam. Fakat şunu söyliyeyim ki bu konuda yaptığım tahkikat neticesinde Osmanlı hükûmetinin fena olduktan başka nâkabil-i deva bir surette fena olduğuna kani oldum (alkışlar). Fena olduğunu tastike herkes hazırdır zannederim. Fakat zihnimde derin araştırmalarla hâsıl olan bir hükme göre her ne suretle olursa olsun bu hükûmetin ıslâhı mümkün değildir. Bu bozuk ve esası fena bir hükûmettir. Binaenaleyh reisinizin mahirane bir şekilde ifade ettiği gibi bu hükûmetin ıslahı kabil olmadığı zannında bu cemiyet bana iltihak eder ümidindeyim. Onun için bu hükûmeti ıslahtan başka bir şey düşünmemiz lâzımdır. Bu hükûmetin eşyasını toplıyarak Asyaya geçmesi zamanı gelmemiş olabilir. Fakat bu hükûmeti her nasıl bir tedavi şekli ile olursa olsun şifayâb etmeğe çalışmak değil, bir gün eşyasını toplayıp gideceği yolu teshil etmemiz lâzım olduğuna kat'iyen kani oldum (gülüşmeler). Zannederim bu çare bir şekil ve yalnız bir şekil ile, yani Osmanlı idaresinde bulunan ahaliyi hürriyete hazırlamakla elde edilebilir. Tâbiiyyet altında bulunan ahalinin kendi kendilerini idareye sâlih olmaları pek uzak olmayıp Avrupa milletlerinin küçük bir yardımlarıyla bu şekil çabuklaştırılabilir. Bu sırada reis hazretlerinin söylediği bir noktada biraz kendilerinden ayrılacağım. Kendileri Osmanlı tebaası ahalinin ahlâkı birkaç asırlık tebaalıktan dolayı bozulmuştur dediler. Bazı hususta bazı mertebe ahlâkları bozulmuştur. Siyasî esârete dıçâr edilmişlerdir. Fakat bu ahaliyi görerek haftalarca kendileriyle samimi ilişkilerde bulunduğumdan bunların rivayet edilen bozuk ahlâkı mübalağadan ibaret olup, gerçekte bunu ortaya atan düşmanları olduğunu anlamakla memnun oldum. Bir çok milletler gördük ki iktidarsız farz edildikleri halde az zaman zarfında kendi kendilerini idare iktidarını kazandılar. Ümid ederim ki Osmanlı devletinin hıristiyan ahali de pek az vakitte böyle yapabilir (alkışlar). Bazı şeyleri ümidimden fazla fena bulduğum halde, bazı durumlarda bunların tahminlerimin fevkinde iyi olduklarını tetkiklerimin neticesinde anladım. Osmanlı hükûmeti bir hükûmet olarak son derece fena olduğu hal-

de, diğer taraftan Türk milletinin tabiat olarak hakikaten tasvir edildiği kadar fena olmadığına kani oldum. Zannedirim iş başında bulunanların kusurlarını örtmek için Türk milletine yine kendi dostları tarafından bir çok isnatlarda bulunulmuştur (dikkat, dikkat). Diğer taraftan her ne kadar hıristiyanların mazlum oldukları şüphesiz ise de, bazı Avrupa müstebid hükümetleri derecesinde Osmanlı hükümeti kuvvetli, şiddetli ve sedid bir zabita kuvvetine malik olmadığından, Osmanlı memleketindeki hıristiyanlar «Serf»lik usulü câri olmuş olan bazı Avrupa kavimlerinden fazla hürriyet-i şahsiye'ye sahip olmuşlardır. Zannedirim ki bunlar gerçekten fazlasıyla kesb-i saâdet ve terakki etmişlerdir ve zannımdan çok iyi bir mevkidedirler. Ancak, bu cümle ile beraber, kendilerinin dünyada misli hemen nâmesbûk bir derecede meskenet ve mazlumiyet-i siyâsiyeye dâcâr oldukları da ma'lumdur. Şu memâlik-i osmaniye hıristiyanlarının dâcôr olduklarından daha mükemmel bir siyasî iktidarsızlık tasavvuru mümkün değildir, Dük Darjel'in dediği gibi bu halde bulunan kavimler isyana haklıdırlar, isyanda mukaddes bir hakları vardır ki İskoçyalılar ekseriyetle kullanmışlardır (gülüşmeler) ve memâlik-i osmaniye'nin bu mazlum ahali de kullandığı taktirde biz pek memnun oluruz.

İşte hâl böyle olduğundan Osmanlı hükümetinin iktidar mevkiinden iskatiyle Osmanlı ahalisinin te'dibini değil, yakın zamanda Avrupa milletleri arasında mevki kazanarak Osmanlı hükümetinin hizmetinden ayrılacak şekilde ahaliye hürriyete hazırlamanın yollarını araştırmalıyız. Zira şurası da vardır ki Osmanlı hükümeti fena olduktan başka, bazı ıslahata teşebbüs edildiğinden beri bu hükümet bir çok hususlarda ve özellikle mezalim-i siyasiye bahsinde iyi olacak yerde daha fena olmuştur (alkışlar). Son yirmi sene zarfında Osmanlı ülkesinde esasen bir çok ıslahat icra olunmuştur. Kâğıt üzerinde bir çok şayan-ı dikkat ıslahat vücade getirilmiştir. Kâğıt üzerinde her bir Osmanlı eyalet, kaza ve nahiyesine pek fazla yeni teşkilât yapılmıştır. Fakat bu ıslahat gerçekte daha fena olmuştur. Zira hıristiyanlar emek ve san'atları nisbetinde servet, mevki ve mamuriyetçe terakki ettikçe Osmanlı hükümeti bunları siyâsî kuvvetle ezmeği lüzumlu saymıştır. Bunun neticesi olarak bundan önce Osmanlı memleketinin ekseri kısımlarında hayli mahallî hürriyet varken şimdi fazla zalimane bir usul sayesinde bunun hepsi mahvedilmiştir. Şimdi tamamiyle müstebid, tamamiyle idarî merkezîyet usulüne bağlı bir hükümet vardır ki bunda bütün kuvvet yavaş yavaş azınlık hakimiyetine geçmiştir. Hıristiyanlar terakki ettikleri gibi, Türkler de zannedirim gerilemektedirler. Zannedirim Türkler de pek ziyade tecavüze uğramaktadırlar. İmtiyazlarından mahrum edilerek kendilerine tekâlif tahmil olunmuş ve pek müthiş kur'a usulüne tabi edilmişlerdir. Bununla

beraber asıl kuvvet diğerlerine geçmiş ve kendileri hıristiyan ahaliyi so-yarak hükûmetten gördükleri eza ve cefanın acısını çıkarmağa kalkış-mışlardır. İşte şimdi tedavisini tasmin ettiğimiz hâl bu merkezdedir. Os-manlı hükûmeti fena olduktan başka daha beter olmak üzere esaslı bir kusuru vardır: Zaafı en büyük esaslı kusurudur. Fena bir hükûmet ıslâh olunabilir, fakat za'îf bir hükûmet, za'îf bir kavim, za'îf bir cins ıslâh olunamaz.

Vukua getirilen müthiş şeylere gelince bundan en ziyade mes'ul olan hükûmettir (dikkat, dikkat). Fakat bununla beraber şunu da diyebilirim ki bu hal bizim kendi müstemlekelerimizde ve dünyanın diğer cihetlerin-de de vaki olmuştur, ki hükûmet bir hususta düçâr-ı telâş olunca fevka-lâde tedbirlere müracaatla ahalinin bir kısmını diğeri üzerine musallat eylemiştir. Osmanlı hükûmeti de böyle hareket etmiştir. Bu zaîf hükûmet Bulgaristanda vâki olan küçük bir ihtilâli bastırmağa karar vermiş, ken-di silâhlandırıldığı ve kendi zabıtlarının idare ettiği bir kısım ahaliyi diğeri üzerine sevk etmiştir. Bunun neticesi olarak, malumunuz olduğu üzere, bir çok zamandan beri dünyanın hiç bir tarafında misli görülmeyen bir de-recede bir çok mezalim meydana getirilmiştir. Bunların memleketimize ihbarında ne kadar az mübalağa iltizâm edildiği yavaş yavaş anlaşılıyor. Asıl olay yerinde yaptığım derinliğine tahkikatta böyle olduğunu anladım. Biz vâki olan bu müthiş ahvali daha yeni anlıyoruz. Bu rahatsız edici tafsilât ile burada hazır bulunanları huzursuz etmek istemem; fa-kat hiç olmazsa şunu söyleyeyim ki on iki bin ile yirmi bin arasında na-muslu hıristiyan Osmanlı hükûmetinin âlâtı marifetiyle soğuk kan ile katl olunmuşlardır. Erkek, kadın ve çocukların sulh zamanında böyle feci şekilde katl olunduğunu tahattur ediniz. Vakit geçtiğinden bütün meş-hudâtın tafsilâtı size hikâye olunmak mümkün değildir. Yalnız şunu söy-liyeyim ki tahrîbât söylediğinden çok fazladır, bir derecede ki dünyanın hiç bir tarafında bu kadarı yoktur, ve maatteessüf dünyanın bir kısmın-da pek müthiş şeyler gördüm. Bizzat Türklerin de mazlumiyetlerini ima etmişim, bir nebze de ondan bahsedeceğim. Osmanlı hükûmetinin ıslâhı, Türklerin takımca Avrupadan harice atılmaları için değil, hıristiyanlar gibi Türklerin de menfeati için lâzımdır. Zannederim bir münasib idarî muhtariyet hüsn-i icrâ edildiği taktirde hıristiyanlar kadar Türklerce de faydalı olur ve Türklerce de kabul olunur. Katliâm delâili olmak üzere bir çok şey söylenmiştir. Türkler o kadar fena bir kavimdir ki kuyuya atıla-cak olsalar ketmden önce herkesi keserler ve memâlik-i osmaniyede bun-dan istifade edecek kimse bulunmaz denilmiştir. Bu delil zannederim ahvâli ıslâh etmek isteyenleri korkutmak için bilhassa Türklerin dostu tarafından uydurulmuştur. Gerçekte Türkler diğer kavimlere benzerler.

Eğer bir ecnebî istilâsına uğrasalar cesurâne harb ederler; fakat diğer taraftan, reisimizin dediği gibi, Avrupa devletleri ittifakla Türkler üzerinde icrâ-yı tazyikte bulunsalar muvafakat ederler, ve yalnız bu suretle dehşetli bir kan dökme menedilmiş olur. Efendiler, işte benim görüşüm bu merkezdedir. Şimdi daha ziyade tafsîl edemem. Şimdi bir şey daha var. Kısa bir müddet önce prens Bismark tarafından gazetelerde bir fikir neşredilmiş ve tekzîb edilmemiştir. Her ne kadar inanmıyorsam da bütün gazeteler Bismarkın «Eğer siz, İngilizler muharebe ederseniz ümid ederim ki açıktan etmezsiniz. Rusyanın Türkler aleyhine Sırbistanda muharebe ettiği gibi siz de yalnız gayri resmi olarak harb edersiniz» dediğini neşrettiler. Bu pek fena bir fikirdir; zirâ maatteessüf söylerim ki hâlâ Türkleri çok seven bir hayli İngiliz vardır. Ordumuzda ve ordumuzun haricinde bir çok adam vardır ki Türklere hürmet etmeğe ve «Türkler mükemmel askerdir; yalnız başlarında İngiliz zâbitânı bulunsa Ruslara galebe ederler» demeğe fazla meyyâldirler. Şimdi memleketimizin hissiyâtına tercüman olmak üzere bu babda hükümetimiz Türkleri iltizam etmedikten başka İngilizlerinde bunlara münferiden muâvenet etmiyecekleri dermeyen olunacağını ümid ederim (alkışlar).

Rahib Vilyam Danton (Karpil Kiyet'te Sent Bartelemeo Klisesi Baş Rahibi): Dük hazretleri; Osmanlı devletinin durumu hakkında fikir beyan etmeğe en ziyade sâlih olan bir zatın beyanatından sonra benim nutuk irad etmeme lüzum yoktur. Bulgaristan mezalimi hakkında da sizi rahatsız etmek niyetinde değilim, zira bu mezalime fazla önem verip bunlar Osmanlı vilâyetlerinde ahvâl-i âdiyeden olduğunu unutmaya meyyalız. Biz Bulgaristan kıtalinden bahsettiğimiz zaman henüz üç çeyreği geçmiş olan bu asır zarfında sekiz defa kıtal vaki olduğunu hatırımızdan çıkarıyoruz. Binaenaleyh Bulgaristan mezalimi az çok teknil Osmanlı eyaletlerinin ahvâl-i âdiyesini gösteriyor. Şunu da söyliyeyim ki bu hal yalnız müslümanlık ile hıristiyanlık arasında bir mes'eledir zannında değilim. Zannederim bu hâl Türk unsurundan olan müslümanlarla hıristiyanlar arasında bir mes'eledir. Ve tabi oldukları nâtamam mezhebden ziyade bu unsurun idâre hususunda devası kabil olmayan iktidarsızlığından münbaistir. Osmanlı hükümetinin su-i idaresine gelince bunu ahalf ve memleket olmak üzere iki nokta-i nazardan mütalaa edeceğim. Evvelâ ahalf. Bu babta muhabbetinizi tahrîk etmiyeceğim. Kalbinize hitab etmiyeceğim. Hayalinizi kuvvetlendirecek hiç bir şey söylemiyeceğim. Sizi sert yürekli farziyle söyleyip yalnız muhakemenize müracaat edeceğim. Ahalisinin altıda beşi tamamen kanun haricinde olup mehâkim-i adliyeden istifade etmeyen, hiç bir madde-i cinâiyede yeminleri makbul olmayan, ve müslüman davacı veya davalının hıristiyanın şهادeti makbul

olmayan bir mahkemeye müracaat etmesi mümkün olduğundan mevadd-ı hukukiyede bile mehakim-i nizamiyeden te'mîn-i istifade edemiyen bir memleketin hali ne olabilir? İşte hal böyle iken o memleket ahâlisinin ahvali ne olur? Buna bir de pek ziyade hûn-hâr ve en alçak cinslerden ziyade mâil-i şöhrat oldukları için geçenlerde bir yazarın en hafif tabir olmak üzere kaplan diye tavsif ettiği bir unsur arasında hıristiyanların yaşadıklarını ilâve ediniz. İşte yalnız bu unsur silâhlıdır. Bunların içinde kendilerinden üstün ve fakat silâh kullanmaktan tamamen mahrum bir kavim yaşamaktadır. Böyle bir kavmin hâli ne olur? Memâlik-i osmaniye de tasarruf-ı emlak için hiç emniyet olmadığını ve hıristiyanlar arasında âile namusunun muhâfazası kâbil olmadığını da buna ilâve ediniz. Artık hıristiyanların zaafı hakkında ne söylene zannımca tabir haksız olur. Bu hususta pek çok mübalağa iltizam olunuyor sanırım, zira ribka-i osmaniye üzerlerinden atıldığı zaman bunların bir takım hasâis-i âliye'ye mâlik oldukları görülür. Hıristiyan kavimler hakkında ne söylenirse söylesin büyüklüklerini ispat edecek özelliklere mâliktirler. Osmanlı ülkesinde oturan hıristiyanların dûcâr oldukları zulüm bir müstebid hükûmet idaresi altında yaşayan tebaanın mezâlimi gibi değildir. Bir şahsın istibdâdına ve hatta bir müstebidin iktidarına had tasavvur olunur; fakat kendilerini zabt edecek kanunların mevcut olmadığı bir memlekette komşuların istibdadına hudud olamaz. Düşününüz ki Bulgaristanda değil bütün Osmanlı ülkesinde bir hıristiyanın katli için tahkikât icrasıyla mütecâsirin cezaya çarptırıldığı en nadir ahvaldendir. Konsoloslarımızın biri, isyân zamanında değil, âsayişin tam olduğu zamanda bile kendi idâresi hududu dâhilinde bir kaç sene içinde bin yüz hıristiyan katli olduğunu ve hiç biri hakkında tahkikât bile yapılmadığını söylüyor («ayıp» sedâları). İşte bundan-adı geçen memlekette bulunan hıristiyan kardeşlerimizin hâlini anlayabilirsiniz.

Bulgaristan'a gelince; geçen sene değil bundan yedi sene önce, bu gün pek ziyade iştihâr eden Zaycâr ile Aleksinuç arasında dolaşıyordum. Bir miktar Bulgar muhacirlerine tesadüf ettim ki Sırbistan hududu üzerinde küçük kulübeler te'sis ederek kemâl-i emniyetle sâkin olmuş üç âileden ibâret idi. Ben kendilerine yabancı olduğum için çocuklar etrafıma toplandılar. Kendileriyle oynadığım bir sırada arkadaşlarımdan biri «Türkler geliyor» demesi üzerine çocukların telâşını gördüğüm, gizlenmek için ayakları kanayarak kayaların üzerine tırmandıklarını müşâhede ettiğim zaman Bulgaristanın ahvâl-i âdiyesine olduğunu anladım. Bir çok def'a işittiniz. Çerkesler hıristiyan ahâlinin arasında iskân edilmişlerdir. Her bir çerkesin yiyeceği (eski zamanlarda İskoçya'da olduğu gibi) hıristiyanlardan iâne ile tedarik olunurdu. Ve Çerkeslerin dayanılmaz hare-

ketleri hudud boyunda bulunan Bulgarların şimdiki hoşnutsuzluklarını mucib olmuştur. Sırbistanın muhârebe etmekteki tedbirsizliğini, Sırbistanın muharebe etmekten men' olunduğunu, Sırbistanın her sene devletlere müracaatla Bulgaristanın hâl-i hâzırı kendilerince ne kadar mucibi zarar olduğunu meydana koyduğunu işittiğim ve şu Bulgar muhacirlerinin manzarası bütün Sırbistanda nasıl bir nefret hâsıl ettiğini anladığım zaman işde cinnet olduğuna teessüfle beraber âlicenâbâne muhârebelerinden dolayı Sırplılara teşekkür ediyorum (sürekli alkışlar). Sırbistanı takbîh etmezden evvel büyük Elizabet ile bunun Aluva mazlumlarına ettiği muâveneti unutmalyız; bundan başka büyük din hâmisini (sürekli alkışlar) ve esir ticaretinin men'i hususunda İngilterenin mesâî-i âlî-cenâbânesini hatırdan çıkarmalyız. Şimdi biraz da asıl memleketten bahsedeyim.

Bu memleketlerin ezmine-i kadîmede ne oldukları malumunuzdur. Küçük Asyadaki ve Suriye kıt'asındaki servetini Romaya dökerdi. Ahalisi pek ziyade ve mahsulâtı kesir idi. Şimdi Kıbrıs nedir? Suriye kıt'asında ne buluyoruz? Efes etrafında ne görüyoruz? Küçük Asyanın en münbit arazisinin yüzde doksan dokuzu bu gün mahsulsüz duruyor. Osmanlı Asyasının her tarafını çöl kaplıyor. Konsoloslarımızın biri kendi idarî hudutları içerisinde yüz köyün insansız kalarak hânelerinin harab olduğunu raporunda bildiriyor. Tekmîl memâlik-i osmaniyede durum böyledir. Elbette böyle bir memleket muhabbetimizi celbetmez. Elbette o memleketlerin ahali üzerinde böyle tazyik icra olunduğunu gördükçe hükümet-i osmaniye aleyhinde bilcümle kuvve-i maneviyemizin sarfına mecburuz. Tuna sahilleri üzerinde bir devlet vardır ki bir gün büyük bir devlet olacaktır. O devlet hiç bir Avrupa devletine nasip olmadığı üzere atmış sene süresince muharebe bilmediğini söyleyebilecektir. Sırbistandan başka hiç bir devlet bunu söyleyebilir mi? Orada bir millet zuhura gelmektedir. Osmanlı idaresinden kurtulduğu atmış seneden beri ne yaptığını gördük. Serbest Sırbistanın ne olduğunu bakarak memâlik-i osmaniyedeki Sırplıların iktidarını anlayabilirsiniz. Köy ve şehirlerinde kiliseler inşa edilmektedir. Her tarafta mektepler çoğalmaktadır. Tahsilleri bizden daha serbest ve daha yaygındır. Ne kadar fakir olursa olsun, her Sırplı bu mekteplerde en zengin komşusu ile yan yana oturur. Sırbistan hududu dışında bile doğmuş olsa her Sırplı bu mekteplerden istifade hakkına maliktir. Memleketin ehemmiyeti artmaktadır. Sırbistan vâsıl-ı azamet olduğu zaman ahalisini şu noktayı der-hâtır etmeğe sevkediniz ki kısa zamanda İngilizlerin muhabbetine mazhar olmuşlardır. Ve hürriyetlerini elde etmek için çalıştıkları zaman memleketimizden nâil-i muâvenet olarak terakki ve istiklâllerinde alkışlanmışlardır (sürekli alkışlar).

Mr. Antoni Turulop :

Dük hazretleri; Şu Türk bahsinde mesâlih-i şahsiyemizde ne yapabileceğimizi tahattur ederek vazife-i hâzıramız ne olduğunu bulabiliriz. İçimizden bazılarının bazı dostu, belki akrabası ve belki de maatteessüf yakın akrabası bulunabilir ki onun için biz bir, iki, üç def'a ve daha ziyade şu zavallıya hele bu kere de muâvenet edelim deriz. Bir delikanlı bir orta yaşlı veyahut daha fenası bir ihtiyar bize eski bir dostluk veyahut akrabalıkla bağlı olur ki biz eğer mümkün olursa yardım etmeğe çalışırız. Onun için paramızı sarfederiz, bütün kuvvet ve şiddetimizi sarfederiz, nihayet emek boşuna gider. Bu adamı cemiyetin faideli ve hatta münasib bir uzvu olmak üzere yaşatmağa hiç bir şey imkân vermez. Nihayet kendi kendimize hiddet ederek artık buna bakamam deriz, ve artık hiç paramızı ve zamanımızı sarfetmeyiz.

Efendiler, Türklere karşı olan mevkiimiz zannederim buna pek benzer (dikkat, dikkat). Siz ki Kırım muhârebesini hatırlarsınız, İngilterenin muharebeye iştirak için ne gibi hissiyata tabi olduğunu der-hâtır edersiniz. Şimdi tasvir ettiğim hissiyâtın bu hissiyât olup olmadığını size sorarım. Ahvâl bu Türkleri bize dost yaptı. Milletler arasında bize dost oldu (gülüşmeler). Bu dostluktan ehemmiyetsizlikle bahsetmek istemem. Her halde müttefikimiz idi. Kendisinden çok kazandığımızı zannetmem. Fakat bize karşı riâyeti vardır (gülüşmeler) ve küçük şeylerde bize itaat ederdi. Büyük şeylerde de itaat etmeği vaad etti. O gün geldiği zaman bu def'a da müsaade etmeliyiz dedik. O vakit ki müsaademiz büyük idi. O zamanın Rusyası bu günkü Rusya değildi. Nikola, Aleksandr değildi. Rusya o vakit şüphesiz Osmanlı devletinin düşmanı büyük düşmanı idi. Bu büyük düşmana karşı Fransızlarla beraber biz yardım ettik. Ne kadar gayret ile, ne miktar kan ve para sarfiyle yardım ettiğimizi şimdi söylemek lâzım değil. Bu Kırım muharebesi hakkında size yalnız şunu söyleyeceğim: İngilterenin bu tecrübeyi tekrar etmeyeceği hakkında reisimizin beyanatına iştirâk edeceğimizi zannederim (dikkat, dikkat). Bir defa tecrübe ettik, ve bu Türkün ahlâkını ıslâh etmesine intizârımızdan faide me'mûl olmadığını anladık. Niçin ümîd yok? Zira iyi ile fena arasındaki farkı bizim gibi görmüyor. Bize iyi olan ona fenadır, İstibdad, zulüm, yolsuzluk gibi bize pek fena olan şeyler onun nazarında pek iyidir. İştittimize göre memleketi münbittir. Türkler cesur ve kuvvetli adamlardır. Kendilerini iyi bir halk yapacak i'tidâle istidâdları vardır. Fakat dünyada en fena ahalidirler. Zira silâh kendilerinin şerefidir. Silâhtan başka şerefler yoktur. San'at, ticâret, ziraat, ulûm, edebiyat cümle-i nazarlarında fenadır. Kavimleri silâh kuvvetiyle itaat altında tutmak nazarlarında

milletlere ve efrâda en lâıyk bir emeldir. Binaenaleyh tekrar ediyorum ki bunlar Avrupada başka kanun altında yaşamalı, başka usul ve adetlere tabi olmalıdırlar (alkışlar).

Sir Tomas Fovel Bakston :

Dük hazretleri, hanımlar, efendiler: Nutuk söyleyen zâtların biri demışti ki Bulgaristanda zuhur eden ayaklanmayı takbîh edersek İngiltere tarihinde bir çok şeyleri ve ezcümle esir ticâretinin ilgası için memleketimizin sarfettiğı mesâiyi unutmğa hazırlanmalıyız. Ben de şunu ilâve edeceğim ki eğer cemiyetimiz esir ticareti hakkında beyan-ı rey etmesizin dağılırsa vazifesini ikmâl etmemiş olur. Şurası malumdur ki Osmanlı hükûmetinin idarî tarzı esaret ile esir ticaretine müessistir (dikkat, dikkat). Muharebedeki âdetlerinden bahsetmiyeceğim. Eskiden yenîçerilerin hıristiyan çocukları toplanarak yazıldıkları malumunuzdur. O zamandan yakın zaman önce Bulgaristanda vaki olan muharebe günlerine kadar muharebeden maksat kızlarla oğlanların toplanmasından ve bunların ve bunların akrabasının katliâmından ibaret idi. Fakat bu vahşî harekâtı yalnız muharebe zamanlarında görmeyiz. Esir ticaretini memalik-i osmaniyeye idhâl için muharebeye ihtiyaç yoktur. Muharebe olsun olmasın, bu ticaret tamamen icra olunur. Umumen malumdur ve konsolosların raporlarıyla de ispat olunabilir ki esaret ve esir ticareti, Avrupa karşı hürmetsizlikten daha ziyade zarar hasıl alacağı için, en eskiye nisbetle daha gizli olarak mevcuttur. İstanbulda bile esaret tükenmemiştir. Avrupa haricindeki memleketlerine, Afrikaya bakarsak görürüz ki dâhilden Trablus sahiline kadar kervanlardan düşüp kalmış bir takım kemiklerin yanıp beyazlandığı daimîdir. Bu kervanlar miktarları azalarak sahile ulaşırlar ve oradan gizli yollarla Boğaz içine sevk olunurlar. Zamanımızda ekseriyetle denilir ki biz İngilterenin ötedenberi mu'tâd olan politikasına bakmalıyız. Harekât-ı mu'tadeyi bozmak taraftarı değilim, fakat başka bir hareket-i mu'tadeyi bir başka cihete atabiliriz. Yetmiş senedir İngiltere esir ticaretinin İngilizler marifetiyle icrasını kanunla men'e himmet etmiştir. Dük de Vellington ve saire gibi İngiliz devlet ricâlinin gayretleriyle Avrupa da bu politikaya mütabeat etmiştir. 1815 senesinde Viyana kongresinde, 1822 senesinde Verona konferansında Avrupa Afrikayı tahrib eden, Avuranın şanına nakîsa veren, insanlık âlemini ducâr-ı keder eyleyen bir musibete nihayet vermeğe karar verdi. Burada toplanmış bulunanların da iştirak edecekleri zanniyle ümîd ederim ki şu sırada İstanbulda siyaset adamlarının sarfettiğı mesai burada toplanmamıza sebeb olan Osmanlı devletinin kötü idaresinin mühim bir kısmını teşkil eden

şu belâyı sona erdirecek şiddetli tedbirler vaz' etmedikçe terhîn-i hitâm olmasına İngiltere ile beraber Avrupa da razı olmaz (alkışlar).

Reis :

Nazar-ı mütalaaya alacağımız ikinci nokta «Mes'ele-i Şarkıyye'de Avrupanın ve bilhassa İngilterenin mes'uliyeti» bahsidir.

Oxford Piskopos'u :

Dük hazretleri, efendiler; bu mes'elede İngilterenin mes'uliyetine dair bir şey söylemem arzu ediliyor. Bu konuda tafsilata girmekten kaçınırsam affedermisiniz? Bunun için on beş dakikadan ibaret bir zaman kâfi mazeret ise de başka bir sebep daha var. Zannederim ki bu konudaki fikrim tamamen dikkatinize maruz olabilmek için İngilterenin eski politikası ile bütün siyasî münasebetlerine vukufum olduğunu beklemesiniz. Fakat bu konudaki İngiltere yüksek sınıfının mesuliyeti hakkında bir şey söyleyebilir miyim? Zannederim ki Türk ahlâkıyla —Bu manada isti'mâliyle hükûmet kelimesinin şanını tenkîs etmek câiz ise— hükûmet-i osmaniye hakkındaki yanlış fikir bu konuda yüksek sınıfın bir hatasından neş'et etmiştir. Memâlik-i osmaniyeden gelen dostlarınızdan yüzlerce def'a işitmişsinizdir ki Türkler pek iyi, ve zîr-i idarelerinde bulunan akvâma fâiktirler. Bunların zîr-i idaresinde bulunan hıristiyanlar fakir kimseler olup, ihanet ve her hususta yalancılığa tabidirler, ve Türkler her halde bunlara müraccahdırlar denildiğini işitmişsinizdir. Ben işittiğim ve sizin de defâatle işittiğinizden emin olduğum kelimeleri zikr ve tekrar ediyorum. Bakınız şimdi ne oluyor.

Vaktiyle bir Roma prokonsolos'u tahrîb ve yağma ettiği bir eyaletten döndüğü zaman elinde kan bulaşığı varken elbette bir Romalı kadının huzuruna çıkmazdı. Bu adam elbette Romada mu'teber addolunup en kibar Roma cemiyetlerine kabul edilirdi. Daha sonra kendi tarihimizde eğer Norman istilâsından sonra ilk zamanlarda İngilterede seyahat etmiş olsaydınız Normandiyalı bir Baroni hakkında zulüm ve haksızlık ettiği bir Saksonyalıdan daha mu'teber sayardınız. Daha yakınlarda tekmil Amerikada güney devletlerinin büyük esir tacirlerinden daha mükemmel, daha nazık, daha terbiyeli kimseyi bulamazdınız. Fakat bundan ne çıkar? Bundan versek hiç bir vakit bir Roma eyaletini tahrîb etmediği anlaşılır mı? İngilterenin hemen Norman istilâsından sonra hür olduğu anlaşılır mı? Güney devletlerinin esâret keyfiyeti devamı arzu olunacak bir şey olduğunu bu hâl ispat eder mi? Zannederim memleketimize avdet eden seyyahlarımız İstanbulda kibarane hareket eden yüksek sınıf me'murları

riyle münâsebatta bulunduktan sonra Türklerin iyi olduklarını söyledikleri sırada hakikati söylerlerse de bir çok eyaletlerin i'tisâf ve sefalet içinde bulunduğunu söylemezlerse bizi aldatmış olurlar. Binâenaleyh bu konuda esas tutan yanlış fikirden en ziyade mes'ul olan yüksek sınıftır sanırım (dikkat, dikkat). Bu hareket meydana galeli beri bu sözün teker-rürünü işittik. Bundan böyle tekrar olunmamasına himmet etmek cemiyetimizin vazâifindedir. Fakat diğer bir mes'uliyet daha vardır ki İngiltere hissetmek icabeder o da ahlâkının mes'uliyetidir. Benden evvel konuşan zât kendine mahsus bir tavır ve eda ile esir ticaretinin ilgasından bahsetti. Lâkin diğer bir kısım esirler vardır ki İngiltere âzat etmiştir. Eğer mazlumu kurtarıp âzat etmek mecburiyetini tanımazsa niçin Osmanlı idaresi altında bulunan cezâir sevâhili üzerindeki esirleri kurtarmak için bu kadar can ve para sarfiyle yakın tarihte en parlak hareketi niçin ihtiyâr etmiştir anlayamam (alkışlar). Dört yüz seneden beri tabiiyet-i osmaniye Akdeniz için bir dehşet ve Avrupa ticareti için bir musibet idi. Bu hal değişmedi. Osmanlı politikası hiç değişmez. En son cezair beyi en birincisi kadar büyük bir haydut idi. İstanbul Padişahı da selefleri nev'inden bir hükûmdar olmaktan başka bir şey olamaz. Gerek sizin ve gerek seleflerinizin hareketlerinizden dolayı İngiliz sıfatıyla mes'ulsünüz. Şunu da söyleyeyim ki bu cemiyetin deruhte ettiği vazifelerin bir kısmı suret-i mahsusada mühimdir. Yani beynel ahalî ma'lûmât-ı sahiha neşri demek isterim. Hükûmet memurlarından biri geçenlerde İngiltere ahalisinin dış politikada cahil olduklarını söyledi. Zannederim pek doğrudur. Diplomasi ile muâhedeler, mukaveleler, notalar ve diplomasiye müteallik teferruâtta icabederse cahil olsunlar. Fakat zannederim ki komşularının ahlâkı, müesseseleri, usul ve kâideleri hakkında câhil olmamaları lâzımdır (dikkat, dikkat). Binaenaleyh Osmanlı hükûmetinin kavâid-i sahiha-i esasiyesi ne olduğunu siz bunlara bildirmelisiniz. Bu hükûmet bir kaç asırdan beri işgaline devam eden bir işgâl ordusudur. Fakat diğer galip kavimlerde olduğu gibi şekil ve vaziyetini değiştirip idaresi altına aldığı memleketlere karışacak yerde halâ bir işgâl ordusu halinde devam ediyor (alkışlar). Onun için şunu anlamağa mecburuz. İşgâl eden ordu ile taht-ı raiyyette bulunan kavimler arasında ahvâl-i hakikiyye-i mesâlih nasıldır? Vüs'atlı, sulhperver, silâhsız, ve san'atkâr olan ahalinin üzerlerinde yerleşmiş olan ordunun merhametine mevdu' olduğu sahih midir? Pek ağır ve daha fena olmak üzere gayr-i muayyen olan tekâlifin her nevi saâdet ve umrânı imkânsız bırakacak surette bu halktan daima tahsil bulunduğu sahih mi? Bir Osmanlı memuru civarda bulunduğu zaman bir Osmanlı ailesindeki kadınların nâmusu hiç bir vakit emniyetli olmadığı sahih mi? Bu şeyler doğru mudur? Bunları tahkike mecbursunuz. Eğer

bu durumdan eziyet görenler hıristiyanlar ise, siz de hıristiyan olmak cihetiyle bunlara imdâda mecbursunuz. Ne deneceğini biliyorum: Mutaassibâne bir sebep gösteriyorsun; insanları mezhebe müteallik bir mubâhaseye sevk ediyorsun denecektir. Vakiâ fikrime iştirak etmiyecek bir takım zevât arasında bulunduğumu biliyorum. Fakat şunu söyleyeyim ki bu zavallı adamların ölmeden önce ettikleri duâyı her pazar benim tekrar edişim benim için bir şeydir. Hıristiyanların kavâid-i azimesine benim ve onların mütabaat edişimiz benim için bir şeydir. Eğer burada toplananlar bütün bu hususlarda bana iştirâk etmezlerse etmesinler. Fakat şunu söyleyeyim ki bu hıristiyanlar mazlumdurlar ve Osmanlı memleketlerinde hıristiyan ve mazlum birdir (dikkat, dikkat). Bu büyük cemiyetin mes'uliyyeti deruhte ederek bu gün İngiltere ahalisine müracaat etmesi mazlum ile hıristiyan bir olduğundandır. Onlar değil siz hıristiyan olduğunuz için hallerini nazar-ı itibare almanızı talepte hakkımız vardır (alkışlar).

Bidayette söylediğim gibi yine tekrar ederim ki bu konuda hatada olan tahsil gören sınıftır. İngiltere ahalisinin muhârebe isteyeceğini zannetmem. İstemiyeyeceğinden eminim (dikkat, dikkat). Türklere muhabbeti olduğunu zannetmem. İngilterede Korsan ile Türk kelimelerinin eskisi gibi dehşeti yoktur. Bu zamanlar geçmiş olabilir. Şimdi Türkten artık o kadar korkmuyoruz. Fakat onu sevmediğimizden de eminim. Ve eğer avâmın fikrine bırakılsa bu toplantının bu gün toplanmasına lüzum kalmazdı. Fakat aranızda, dostlarınızın, kulüplerinizin âzâsının, gazetelerinizin, okuyucularınızın arasında yanlış fikir mevcut olduğu için protestonuz lâzım geldi. Bu gün ma'lûmât-ı sahiha neşretmeniz lâzımdır. Ve ümid ederim orada kalmazsınız, umuma müracaat edersiniz. Müşkilât-ı siyâsiyeden ve İngiliz menfaatlerinden ne netice meydana gelirse gelsin, her halde mazluma imdad, biçâreye muâvenet olunur. Hıristiyan bulunmalarına ehemmiyet ister veriniz ister vermeyiniz erkek ve kadından ibaret olan zavallılar bir güzel sözünüze, âlîcenâbâne imdâdınıza ve —inşallah o lüzum hâsıl olmaz— şayet olursa silâhlarınızın kuvvetine mazhar olacaklardır (sürekli alkışlar).

Parlamento âzasından Mr. Henry :

Dük hazretleri, hanımlar, efendiler: Bu cemiyete hitaben söyleyeceğim bir kaç mülâhazayı münhasıran mes'elenin son kısmına, yani mes'ele-i şarkiyyede bilhassa İngilterenin mes'uliyetine hasredeceğim. Zannederim ki şark meselesinde İngilterenin mes'uliyet-i mahsusesı her memlekette çok İngilterenin şimdiye kadar Avrupadaki Osmanlı idaresini

muhafaza ve müdafaa etmesinden ileri gelmiştir. Devlet-i aliyenin tamam-ı mülkiyesi ve istiklâlinin muhafazası gibi ahenkli bir cümleyi icâd eden İngiliz devlet adamlarıdır sanırım. Bu cümle adı geçen mese- lenin müzakeresinde ziyade te'sir icra etmiş ve birçok senelerden beri kuzey Avrupada politikamızın esasını teşkil etmiştir. Bu politika yalnız şimdiki hükûmetin politikası olmayıp bunlara daha önceki hükûmetlerden kalmıştır. Ve hiç olmazsa 1853 senesinden beri memleketimizde her hükû- metin politikası olmuştur. Bu politika sade resmî bir politika da değil- dir. Zira millî bir politika olmak üzere kabul olunmuştur ve ahalinin bü- yük kısmı bilhassa bu politikanın tervîci için ihtiyâr olunan 1854 sava- şına katılmayı kemâl-i havahişle deruhte ederek bu politikayı tastik ey- ledi. Bu savaşın lüzumlu olup olmadığına dair fikir beyan etmiyeceğim. Bu konuda sağlam bir fikrim varsada burası açıklamak için münasip de- ğildir. Fakat her halde bu muharebeden bize terettüb eder mes'uliyyeti bilmeliyiz. Zira hatırlarda olmalıdır ki o muharebeyi eden İngiltere idi. Bu muharebeden önceki müzakerâtın tarihine vakıf olanlarca malumdur ki Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki ihtilâfı silâha baş vurmada hal- ledecek surette müzakereye dahil olanlar muvafakat etmişlerdir. Ve Os- manlı devletinin tamam-ı mülkiyesi ile istiklâlinin muhafazası emrinde İngiltere endişenâk olmasa muharebe olmazdı (dikkat, dikkat). Bu mu- harebe ile biz ne yaptık? Evvelâ Rusyanın hıristiyan Osmanlı tebaası üzerinde öteden beri icra ettiği cüz'î himayenin icrasına mani olduk. Sulh andlaşması imzalandığı zaman 1856 senesi muâhedesine reisimizin îmâ ettiği gibi meşhur fıkrayı dahil ettik ki o fıkra ile andlaşmaya imza ko- yan devletler hiç bir sebep ve bahane ile padişahla tebaası arasına gir- memeği deruhte ettiler. Daha ileri gittik. İngiltere hükûmeti Osmanlı hü- kûmetinin malî iktidarına kanunî değilsede bir nevi manevî kefalette bulundu ve bu şekilde Avrupa ve özellikle İngiltere piyasalarına müracaat ederek son 25 sene içinde 180-200 milyon lira almasına ikrâr eyledi, ki adı geçen hükûmetin bu paraları ne yolda sarfettiği ekserimizce malûm- dur.

1860 senesinde Avrupadaki Osmanlı eyaletlerinde ahvâlin pek fena olduğu hakkında Rusya hükûmetinin beyanatına kulak asmadık. Os- manlı ülkesinin her tarafındaki konsoloslarımızdan bu beyanâtı red ve tekzîb yolunda yazılmış raporlar almağa çalıştık. Cidde, Şam ve Suriyede dehşetli katliâmlar vukua geldiği zaman Osmanlı devletine yardım etmek İngilterenin mukaddes vazifesi olduğu düşüncesine halâ bağlı kaldık. Bü- tün diğer mülâhazat buna tabi olmak üzere bir çok seneden beri diplo- masimiz bu maksada hizmet etti. Osmanlı memleketi dahilinde meydana getirilen şiddet olaylarını gizlemek (dikkat, dikkat sedaları ve alkışlar)

ve memleketimizin umumî efkârına ulaşmaması için mazlumların feryadını bastırmak üzere havadis men' olundu. Bir çok yerleri çıkartıldı. Diğer vasıtalarla bu haksızlıklar duyularak umumen nefretini mucib olduğu zaman bunları hafifletmek ve ma'zur göstermek için her çareye tevessül olundu. Ben bir idâri tarzdan bahsediyorum, sözlerimin zatiyâne şümülü yoktur. İşte şarktaki idare tarzımız kısmen bu şekilde idi. Belki biliniyordur, Ağustos ve Eylül aylarında bu haberler duyulup Avrupa birbirine girdiği zaman, yalnız bir mevki vardı ki, olaylara karşı tamamiyle hissiz veyahut hiç olmazsa inanmaz görünüyordu. O da İstanbuldaki İngiltere sefareti idi (gülüşmeler ve alkışlar).

Bütün bu şeylerin vahim neticesi şu oldu. İngilterenin her hususta kendine hizmet ve yardıma hazır sadık ve muti bir müttefiki olduğu hakkında islâh ve tashihi kâbil olmayan bir fikre Türklerin inanmasıdır. Binaenaleyh benim kanaatime göre bu büyük mes'uliyet bu politikada bize bağlı olduğundan bu cemiyeti toplamakta haklıyız. En büyük vazifelerimizden biri İngiltere ahalisinin bundan sonra ittifaka son vermeğe karar verdiğini İstanbul ile beraber bütün Osmanlı ülkesinde yaşayan Türklere bildirmektir (alkışlar). Osmanlı devleti lehinde olmadığı gibi aleyhinde de muharebeyi tasvip etmem. Ben muharebe hususunda pek ziyade mütereddidim. Muharebeye inanmam. Nazarımda fenalık çıkmasını men' ile mütecâsirlerini te'dîb için muharebeye müracaat etmek şeytanları şeytan reisi marifetiyle te'dîb etmeğe benzer (alkışlar ve gülüşmeler). Muharebeye lüzum yoktur. Avrupa müttehiden idâre-i kelâm ederse Osmanlı devleti boyun eğer (alkışlar), Avrupanın da ittihâd etmemesine bir sebep yoktur. Meğer ki —her ne kadar böyle bir karara mecburiyyet bence şüpheli ise de— İngiltere mağrur hasedinden dolayı bu ittihadı dâhil olmaya. Bir şey daha söyleyeyim. Aramızda bir çok hususât hakkında fikir ihtilâfları olabilir. Fakat bir noktada mütehid olduğumuzdan eminim ki oda şudur: Millî hissiyâta tercüman olmak bu memlekette toplanan bütün cemiyetlerden çok bizim cemiyetimize ait olduğundan, Devlet-i Osmaniye denilen vahşet-i müteşekkileyi himaye uğrunda İngiliz servetinden bir para, İngiliz kanından bir damla sarf olunmamasını hürriyet, adalet, insaniyet namına, İngilterenin mazlumları himaye hususundaki eski şöhreti namına ve cenâbî âdil-i mutlak ve hamî-i âzam hakkaniyet nâm-ı mübarekine kat'iyen karar vermeliyiz (sürekli alkışlar).

Mr. Hovel :

Dük hazretleri, hanımlar, efendiler: Bu politika hatası cinayet derecesine varacak surette tasvir edildi. Eğer öyle ise, ki öyle olduğunu zan-

nederim, derim ki İngilterenin şimdiki Baş vekili şu şark meselesinde cinâyet derecesine varacak hatalarda bulunmuştur. Bu asır zarfında yapılan bütün hatalara nazaran Lord Beaconsfield bunların hepsini geride bırakmıştır. Benden önce konuşan zât bu cemiyetin müzakerelerinin neticelerinin Osmanlı memleketlerine ulaşacağı hakkında ümidini beyan etmişti. Ben bu konferansın kararları (downing street)'e ulaşacağımı ümit ederim (dikkat, dikkat). Malumunuz olduğu üzere bidâyetten beri bütün İngiltere dahilinde Bulgaristan ile diğer eyaletlerde yapılan mezâlim ve cinayetlerden haberdâr olmayan galiba yalnız Lord Derby ile Lord Beaconsfield'dir. Oxford Piskopos'u terbiye görmüş olan yüksek sınıfın hissiyatından bahsetti ve vaktiyle esaret ve istibdadı himaye eden ve bu gün Türkleri mazur gösteren bu sınıfa ait kimseler olduğunu söyledi. Şimdi şurada toplanmış bulunan bir çok zevât ile Londrada ve başka yerlerde umumî icraâta iştirâk eden kimselere bu konferans münasebetiyle söylüyeyim ki tekâmül memleket dahilinde bir çok ahvalde âmmе sınıfı arasında terbiye görmüş kimseler içinde bu tarzda fikir ve mütalaa beyan edecek kimse bulunmaz (dikkat, dikkat). Binaenaleyh bu konferansta bulunan tahsil görmüş zevât Osmanlı devletini müdafaa için her ne bahane ile olursa olsun muharebe icrasının aleyhinde fikirlerini beyan ederlerse âmmе sınıfının hissiyatına tercüman olmuş olurlar (dikkat, dikkat). Muharebe hakkında benden önce konuşan zât derecesinde idâre-i kelâm etmeğe hazır değilim. Fakat barışı o kadar severim ki uğrunda harb ederim (gülüşmeler). Fakat şu halde zannediyorum ki muharebeye ihtiyacımız yoktur. Şimdi yapacağımız şey diğer Avrupa devletleriyle anlaşarak milletler arasında sahib olduğumuz imtiyaza dayanarak Osmanlı eyaletleri hakkında adaletin tatbik edilmesini, Osmanlı devletinin kendi eyaletleri ahalisine hizmet etmesini talebetmek ve böyle olmadığı halde eşyasını toplayarak Avrupayı terk etmesi lâzım geldiğini kendisine söylemektir.

Rahib Frances Mures (Notingham Baş Papazı) :

Dük hazretleri: Muallim Muslg'nin muharebe hakkındaki meşhur makalesini okuyanlardan hiç kimse hıristiyan kavimlerin muharebe edebileceklerini tastikte tereddüd etmez. Binaenaleyh yapacağım konuşmada esas konum Osmanlı devleti için muharebe etmek ve muharebe halinde Osmanlı devletine imdâd ve muâvenet vermek aleyhinde protesto eylemek olduğundan, muharebenin her halde bir hıristiyan devleti için meşru olmadığını iddia edemem. Bir de şunu söylüyeyim ki böyle bir savaşa girişsek dünyada Osmanlı devletinden başka hiçbir müttefikimiz bulunmaz.

Diğerleri olduğu gibi, İngilterede bundan önce yalnız bulunmuştur; yalnız asıl emîn olmak istediğim şey —Allah esirgesin— eğer muharebe edersen doğru tarafta bulunmaktır ve biz hıristiyanlar için doğru taraf Osmanlı hükûmeti tarafı değil, eza ve cefaya uğrayan hıristiyan eyaletleri tarafıdır. Türklerle beraber bunların aleyhinde bulunmaktan ise bunlar için yalnız kalmak bizim için evlâdır. Size tarihe müstenit bir misâl ile yakın tarihin en büyük değilse bile, büyük bir adamının sözlerini ihtar edeyim. Sâkit William Felemenk kıt'asının hürriyeti uğrunda uğraştığı sırada güç bir zamanda kendisine büyük bir tehlikeye karşı kuvvetli bir hükûmdarın yardımını sağlamak için mukavele imzalayıp imzalamadığını sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: «Büyük bir hükümdâr ile sağlam bir mukaveleye girip girmediğimi soruyorsunuz; cevaben derim ki dúcâr-ı zulüm olan eyâletleri müdafaaya kıyam etmezden evvel Padişahlar Padişahı ile ittifak imzaladım ve şundan kat'iyen eminim ki ona itimat edenler el kudretinin yardımıyla halâs bulurlar. Cenâb-ı kahhar-ı mutlak düşmanlariyle kendi düşmanlarımızı ezmek için bize yardım eder». Bizim de müdafaaya kıyam ettiğimiz dúcâr-ı zulüm olan eyâletler ve müracaat ettiğimiz ittifak Padişahlar Padişahının ittifakıdır; böyle bir müttefike mâlik, böyle bir ittifak ile müteharrik olduğu için cihanın her tarafında ezaya uğrayanlar için bir ilticâgâh olması İngilterenin bir büyük imtiyaz ve şerefi değil midir? Biz bu hâli böyle bir fedakârlıkla elde edilebilecek hiç bir millî menfaat için üzerimizden atamayız, değil mi? Büyük hasletimizi ne suretle muhafaza edebileceğimiz millî bir mes'eledir ki bunun hal ve ta'yini mühim mes'uliyeti iş başında bulunanlara aittir. Zannıma kalırsa biz burada onlara muhalefet için değil, büyük bir hıristiyan kavme en ziyade lâyük olacak bir surette efkâr-ı umumiyeye tercüman olarak kendilerine rehberlik etmek için toplandık (dikkat, dikkat). Binaenaleyh ruh-bândan bulunduğum için böyle bir hareket hıristiyan devletlerin düşmanlarını teşci' etmeyip eziyete uğrayanlara yardım edeceğini beyan edebilirim (alkışlar).

Reis :

Şimdi de üçüncü müzakere noktası, yani son müzakerelerin ve mevcut siyasi durumun ve bir Avrupa muharebesini men' etmek yollarının araştırılması konusu üzerindeki tartışmalara geçiyoruz.

Mr. Olin Aşlof : (Parlamento azâsından)

Dük hazretleri; şimdi zikrolunan maddeyi bu cemiyete arzetmeğe vasıta olduğum için kendimi fazlasıyla bahtiyar addederim. Söyliyeceğim bir kaç kelime ile taraftarlık niyetinde olmadığımı ortaya koyacağım. Fa-

âli düvel-i muazzama vekilleriyle beraber İstanbulda imza olunacak olan bir protokolde Bosna ile Hersek'e muhtariyet idaresi verilmesini deruhte etmelidir». O vakit vergiye bağlı bir devlet teşkili hakkında bir söz yoktu. Bulgaristanda kötü idareye karşı bazı te'mînât istihsâl olunuyordu. Hasılı pek fena bir şey yoktu, fakat Osmanlı devleti kabul etmek istemiyordu. Yine Lord Derby diyordu ki «devletin her kıt'asında haysiyet ve nüfuzun zâil olacağı kavliyle ihtilâl olan eyaletlerde ıslahat icrâsını vaad eder bir protokol imzasına ve «muhtariyet-i mahalliye» tabirine Osmanlı hükûmetinin şedîden muhalefet ettiği anlaşıldı». İngiltere derhal Osmanlı devletinin mümaneatine iştirâk etti ve Rusyanın teklifini red eyledi ki o teklifi yine Lord Derby'nin şu sözlerinde buluruz: «Şerâit-i sulhiyenin Bab-ı âli tarafından reddi halinde Bosnanın Avusturya ve Bulgaristanın Rusya askerî kuvvetleri tarafından işgali ve düvel-i müttehîde donanmasının boğaziçine dühulü hakkında Rusya hükûmetinin tekliflerini eylülün yirmi altısında Kont Şovalof bana tebliğ etti». Bir de son ibareye bakınız. «Eğer İngiltere hükûmetince nümayiş-i bahrî kâfi addolunursa Rusya hükûmeti işgâl hakkındaki teklifini terk etmeğe razıdır» (dikkat, dikkat).

Yine İngiltere hiç bir ıslahat tabiri olmaksızın bir aylık mütareke teklifine avdet etti. Devlet-i aliyye dedi ki: «Bir ay mı? Mademki ıslahattan bahs yok, biz altı ay veririz. Talebettiğiniz te'mînât tazyiki ile beraber muharebe tazyikinin de üzerimizden kaldırılmasını pek arzu ederiz». Derhal İngiltere razı oldu, Rusya olmadı (dikkat, dikkat). Rusya hemen iki aylık bir mütareke talep ve istihsâl etti, sonra şimdi toplanmak üzere olan konferansın davetini İngiltereye havale etti.

Şu küçük hulâsadan meydana üç nokta çıkıyor ki gelecekte bize ibret dersi olabilir: Evvelâ Osmanlı devleti yapmağa mecbur olduğu şeylerden hiç yapmadı ve yapmamağa mecbur bulunduğu şeylerden pek çok yaptı. Sonra Rusya, maksadı ne olursa olsun, bütün bu hususâtta tamamiyle beyanatına tatbîk-i hareket etti. Nihayet İngiltere, her ne kadar geç ise de, vesâit-i resmîyesiyle mes'uliyetini ve müdâhaleye vazifesini itirâf etti. Şimdi bundan son noktaya geldik: Avrupa muhârebesini nasıl men' etmeli? Şunu ifade edeyim ki biz burada Lord Salisbury'nin hareketini kınamak için değil, kendisine yardım için toplandık. Lord Salisbury'nin iktidârına sonsuz itimadımız vardır. Biz biliriz ki İngilterenin mevkii ile ihtiyaçları Lord Salisburyce malûmdur.

Fakat «Muharebeyi önlemek için ne yapmalı?» denildiği zaman cevaben derim ki muharebeyi önlemenin en sâlim yolu İngiltere ile Rusyanın müşterek hareket etmeleridir (alkışlar). Osmanlı devletine demeli ki: «Eğer siz konferansın talep edeceği te'mînâtı —meselâ ahalinin silâhlarının toplanması gibi— reddederseniz muvafakatınız hâsıl oluncaya ka-

kat geçen müzakerelerin hulâsası esnasında bunlara taalluk eden bir şey olursa kabahat benim değil ahvâl-i umurundur. On sekiz ay evvel geçen senenin başlarında Osmanlı idarî kötülüğü kazanı tekrar kaynamağa başladı. Meydana geliş yeri eyaletlerin bir köşesi, çıkış sebebi eski bir keyfiyet yani idaresizlik, zulüm ve yolsuzluk oldu. İhtilâl Avusturya hududundaki koruyucularının yardımlarıyla esaslaşarak bu olaylarda Rusya'nın hırs ve iştihasını görenlerin beyanatını izâh ve nihayet düvel-i muazzamanın nazar-ı dikkatlerini celbeyledi. Geçen Kânun evvelde Andraşi notası meydana geldi. Bu nota Osmanlı devleti aleyhine hükümden ve ıslahat talebinden ibaret idi. İngiltere notaya iştirâk etti ve devlet-i aliyeye yalnız kendisinin hususi talebi üzerine müştereken hareket ettiğini beyan ederek o hareketin tesirlerini mahvetti. Andraşi notası Bab-ı âli tarafından kabul olunarak hülâsa edildi ve padişahın sarayında bir tarafa atıldı. O eyaletlerde bir kaç ay katli nüfustan sonra Avusturya, Rusya ve Almanya böyle bir parlak resmi yazıya bir te'sir vermek lüzumunu hissederek bu defa bir memorandum (muhtıra) hazırladılar. Diğerinde olduğu gibi buna yazarının değil, tertib olunduğu yerin ismini verdiler. Edilen vaatler için te'minât istihsâli maksadına müstenit bulunan bu mütesavver memoranduma İngiltere ne dedi? İngiltere Osmanlı devletine dedi ki: «Hayır; eğer önümde diz çökersen ben o kâğıdı imza etmem. Bu memorandum işi senin isyânı bertaraf etmek hususundaki ihmâlin-den ileri geliyor». İşte İngilterenin Osmanlı devletine söylediği yalnız budur. Düvel-i muazzamaya İngiltere şöyle dedi: «Sizin memorandumunuzdan ve onun tebliğ şeklinden hoşlanmıyoruz; binaenaleyh onun için bizce yapacak bir şey yoktur».

Efendiler, Andraşi notası ile kendini duyuracak olan Avrupa devletler heyeti bu suretle bozuldu. Memorandum tebliğ olunmadı. Yeis halinde kalan Sırbistan ve Karadağ ahalisi Avrupa artık hürriyeti müdafaa etmiyor zanniyle silâha sarıldı. Bosna ve Hersek için hüsn-i idare istihsaliyle bir kaç ay evvel bir kaç sene için men' edilebilmesi mümkün olan karışıklık daha ziyade olarak meydana çıktı. Sırbistan muharebede zararlı oldu, ordularının azlığı ve ahalisinin nisbetsizliği cihetiyle bundan mütehayyir değilim. Bu sırada mayıs zarfında Bulgaristanda ne olduğu memleketimizde işitildi. Ve efkâr-ı umümiyenin alışık olduğumuz o fevkalâde ve büyük beyanat tarzını gördük. O zamana kadar İngilterenin hareketi mümâneatkerâne idi. O zaman İngiltere mümaneatâta bedel bir miktar te'sise teşebbüs etti.

İngiltere kemâl-i şan ve şerefle devletlerin riyâsetine geçerek Lord Derby tarafından Teşrin-i saninin otuzunda Bab-ı âliye şunu gönderdi : «Evvelâ Sırbistan ve Karadağ hakkında hâl-i hâzırın muhâfazası; Bab-ı

dar donanmanızı muattal bırakmak için İngiltere kendi donanmasını sevkedecektir». O zaman hiç silâh patlamaz, iş yoluna girer. O zaman iki şeyden bahsetmek isterim: Evvelâ müslüman taassubu galeyâna gelir derler. Halbuki mağlubiyet halinde bu taassup hiç uyanmaz (gülüşmeler). Bir de Hind müslüman ahalisine tecavüz etmiş oluruz denilir. Bu sebepte manasız ve boştur. Müslüman tebaamıza «Padîşah hazretleri kötü idâre ediyor; sizin yerli hükümdârlarınıza olduğu gibi müşârun-ileyhi oradan ihrâç ettik» veyahut «Hükümetinin fenalığını biliyoruz; lâkin Padîşâhtan okadar korkuyoruz ki devamına müsaade ediyoruz» dersek bu iki ifadenin hangisi bunlara karşı nüfuz ve haysiyetimizi muhafazaya daha iyi sebep olur?³⁵

HİND MÜSLÜMANLARININ İNGİLTERE ALEYHİNE NÜMAYİŞLERİ

Bulgar ihtilâlini bahane ederek Rusyanın da teşvikleriyle muhalefetteki Liberallerin İngilterede başlattıkları Osmanlı devletine karşı bu haksız propaganda ve suçlamalara karşı en büyük tepki Hindistandan yükseldi. İngiliz tabiiyeti altında bulunan 40 milyon müslüman, manen bağlı buldukları Osmanlı devletine karşı yapılan haksızlıklara karşı nümayişlere başladılar. Bombay'da toplanan bir cemiyette İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüse geçilmesi kararlaştırıldı. Aşağıda kısmen sadeleştirerek yayınladığımız yazıyı Kırâlıçeye gönderdiler. Yazıda şöyle deniliyor.

«Zât-ı haşmet-simât-ı hükümdârîlerinin Hindistanda mukim Tebaa-i müslimlerinden bulunduğumuz halde her sınıf ahali-i islâmiyeden mürekkep olarak Bombay şehrinde mün'akit cemiyette tanzim edilen işbu arzuhâl-i kemterânemizin kemâl-i ibtihâl ile huzur-ı haşmet mevfur-ı tâğdârilerine arz ve taktimine müsaade buyurulmasını istirham ederiz.

Hindistan müslüman tebaası, İngiltere devletinin eski politikasına ve mülkî menfaatlerine muvafık olmak üzere Osmanlı devleti hakkında icra ede geldiği muâvenetten zaten müteşekkir ve minnettar iken, bu def'a heyet-i vükelânın ittihâz ve şimdiye kadar devam eylediği dostluk politikası kendilerince mucib-i kemâl-i mahzuziyet olduğunu âcizâne arz ve beyâna mücâseret ederiz. Ancak, şahsî menfaat arayan bazı devletlerin Osmanlı devletini yıkmak için vahşi hareketlerle itham ve suçlamalarında ısrar etmeleri yüzünden, İngiltere hıristiyan tebaasından bir kısmının

35 Başbakanlık Arşivinde bulduğumuz toplantıya ait 4 cüz'ün dışında başka bir vesikaya raslamadık. Konuşmalar burada kesilmektedir ki kanatimizce bu vesikalar eksiktir. Çünkü aynı toplantının sonunda Gladston'un da toplantıdaki görüşleri değerlendiren bir konuşma yapacağını reis haber vermektedir.

Osmanlı devleti hakkında tedricen nefreti arttığını ve vükelânın şimdiye kadar takibettiği politikayı değiştirmek için İngilterece bir takım vahim teşebbüslerde bulunulduğunu kemâl-i teessüfle haberdâr olduk.

Tebaa-i müslime-i tâcdârîleri, devlet-i aliyye'ye taalluku olan her sey'i cemi' zamanda ve elyevm ziyadesiyle iltizâm ve İngiltere vükelâsının Osmanlı devleti hakkında takibettikleri politikaya nasb-ı nigâh, dikkat ve ihtimam ederler. Bu konudaki efkâr ve hissiyâtlarını şimdiye kadar alenen beyan etmemeleri, sadece İngiliz hükûmetinin hüküm sürdüğümüz bütün memleketlerde her sınıf tebaanızın muavenet ve taktiri ile eski politikada devam edeceğinden emin olmalarından ve bunda şüpheye düşecek bir sebepte bulunmamasından neş'et etmiş idi. Bununla beraber açık şekilde başıbozukların Bulgaristanda iddia olunan vahşî hareketlerini takbîh etmek ve zannımıza göre gerçekte mevcut hükûmeti düşürüp bu suretle Osmanlı devletini de Avrupa kıt'asından çıkarmak maksadiyle son günlerde İngilterede ve orada yapılan büyük toplantılarda söylenen ve yapılan şeyler üzerine bu konuda daha fazla susmamız kayıtsızlığa hamledileceğinden elyevm işbu arzuhâl ile efkâr-ı âcizânemizin arz ve tebliği münasip görülmüştür.

Hindistan tebaa-i müslimelerinin sevâbık-ı ahvâl ve efkâr-ı müsâdekatkârânelerine tamamiyle tevâfuk eden bir ünvanın elkâb-ı tâcdârîlerine ilâvesiyle mazhar buyurulduğumuz şeref uzmanın hâtır-nişân-ı iftihâr ve şükrâniyetimiz olması çâkirlerince takdîm-i arzuhâle mucib-i cür'et ve müsted'iyâtımızın makrun-ı müsâafa-i talattufkarı olacağında dahi müstelzim-i itimat ve emniyet olmuştur. Binaenaleyh İngiltere devletinin Devlet-i aliyye ile eskiden beri dostluk ilişkileri içinde bulunmasına ve 40 milyonu aşkın Hindistan müslüman tebaanız dâhil olduğu halde bütün dünyanın müslüman ahalisinden büyük kısmı zât-ı şevketsimât hazret-i padişâhiye dince kendilerinin Emîri tanımakta olmasına ve Osmanlı memleketinde halen devam eden muharebeye mümtâz eyaletler tarafından sebebiyyet verildiği gibi harîs emellerini tatbik eyleyen Rusya milleti de mukaddemâ gizli ve halâ alenî surette yardım ede gelmesine ve Bulgaristanda Osmanlı devletinin asla medhali olmayarak zuhur eden harekât-ı vahşiyane h avadisi ligarezin neşr ve i'zâm olunmuş olmasına nazaran İngiltere politikasınca Devlet-i aliyyeyi taksim etmek veya zayıflatmak gibi kötü tesirler yaratacak herhangi bir değişikliğin yapılmasına taraf-ı âli-i haşmet-penâhilerinden müsaade buyurulmıyacağını ümid ederiz.

Bilcümle Hindistan tebaa-i müslimleri dahi bu efkârda bulunduğu meczûm idüğünden, İngiltere vükelâsı tarafından şimdiye kadar Devlet-i aliyye hakkında ittihâz olunan politika-i dostane ve bitarafâneye lütfen bundan böyle de devam olunarak bu politikanın mübalağalı haberlerle ve

İngiltere hıristiyan tebaasından şimdiki kabine aleyhinde bulunan fırkanın telkin ve tazyikleriyle değiştirilmemesini ve ne de Devlet-i aliyyenin Avrupa devletleri sırasında kalmasını te'min eden 1856 muâhedesini açık hükümleri hilâfında memâlik-i şâhanenin zayıflamasını veyahut taksimi için Rusyaya göz yumulmamasını gerek kendi adımıza ve gerek bilcümle Hindistan İslâm ahâlisi adına istirhâm eyleriz.»³⁶

Hind müslümanlarının bu samimi ihtarlarına rağmen İngiliz hükümeti, muhalefetin baskıları neticesinde Osmanlı devletine karşı takibettiği dostluk politikasını değiştirdi. Başta hariciye nazırı ve Başbakan olduğu halde bazı hükümet üyeleri halâ Osmanlı devletinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması ilkesini savunuyorlardı. Ama 1853-56 Kırım savaşı sırasında olduğu gibi açıkça Osmanlı devletine yardım vaadinde bulunamıyorlardı. Sırf zaman kazanmak ve Rusyayı tatmin edecek bir ıslahat programının Bab-ı âliye kabulünü sağlamak için İstanbul konferansının toplanması teklifini ortaya atmıştı.

İSTANBUL KONFERANSININ TOPLANMASI

İngiltere, Konferans'a delege olarak Hindistan işleri genel sekreteri Lord Salisbury'yi tayin etti. 20 Kasım 1876 tarihinde Londradan hareket eden Salisbury, sırasıyla Paris, Berlin, Viyana ve Romaya uğrayarak yetkili kişilerle görüştü. 5 Aralıkta İstanbul'a gelince İngiliz elçisi Henry Elliot'a intibalarını şöyle anlattı: «Rusya'ya sevgi ve itimadı olmayan bazı kimselere rasladım, lâkin Osmanlı devletine saygısı olduğunu ve ona yardımda bulunmak istediğini söylemeğe cesaret edebilen hiç kimseye rastlamadım»³⁷.

Lord Salisbury, İstanbul'a gelir gelmez Bab-ı âli ve devletlerin temsilcileriyle çeşitli temaslarda bulundu. 11 Aralıkta 6 devletin temsilcisi ilk defa olarak Rus elçilik binasında toplanarak konferansta Osmanlı devletine yapacakları teklifin esaslarının tesbitine başladılar. Salisbury, bu görüşmeler devam ederken 20 Aralık 1876 günü Padişaha taktim ettiği lâyihasında, Osmanlı devletinin yalnız olduğunu, eski dostu ve müttefiki İngilterenin bile Bulgar ihtilâlinin İngiliz kamu oyunda yarattığı menfi durumdan dolayı yardım edemeyeceğini açık bir dille ifade etmektedir. Lord adı geçen lâyihasında aynen şöyle diyor :

«Devlet-i aliyye bu gün gayet tehlikeli bir halde bulunuyor. 250 bin kişilik bir Rus ordusu Memleketeyni hududunda ve 150 bin kişi de Kafkasya hududunda toplanmıştır. Rus milleti efkâr-ı diniyyesinin galeyani

36 BAA, YT, Kısım 36, Evrak 130, Zarf 152, Karton X, Vrk. 98.

37 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (Anonim) İstanbul 1963, Cilt 6, s. 3290.

ile devleti sürüp götürmekte olduğundan ahaliyi zabt etmek hususunda hükümetçe pek çok müşkilât çekiliyor. Eğer Rusya Tunayı geçerse Avusturya kendisini korumak için Bosnaya asker sevk etmeğe mecbur olacaktır. Rivayet olduğuna göre İtalya Kralı, Bulgaristan'da geçen mayıs ayında meydana gelen vahşi hareketleri duyduğu zaman tek başına Memâlik-i şâhaneyi istilâ etmeği kurmuş ve bu niyetinden güçlkle feragat ettirilmiştir. Bununla beraber Avusturya tarafından bir hareket vuku bulursa İtalyanın durması pekte mümkün değildir. Yeni Yunan hükümeti de, eğer savaş olursa Yunanistanı Memâlik-i şâhâne bulunan Rumlar hakkında olan muhabbeti izhar etmesinden men' edemeyeceğini beyan etmiştir. İran'ın fırsattan istifade ederek ötedenberi Memâlik-i şâhânenin doğu tarafında bulunan arazi hakkında ileri sürdüğü iddiaları yenilemek suretiyle oraları istilâ etmesi mümkündür.

İşte Devlet-i aliyyenin, savaş çıkması halinde bütün bu düşmanlarla savaşması lâzım gelecektir. Bakalım böyle büyük bir savaş için güvenilebileceği kuvvetler nedir? Vakıa Osmanlı devletinin askeri çoktur. Fakat iyi kumanda ve lüzumlu mühimmât'tan mahrumdur. Hazine de bu mühimmâtı tedarik edecek para yoktur. Binaenaleyh devletin askerinden başka bir şeyi yoktur. Şu saatte Türkistan için muharebe edecek bir millet bulunmadığından yalnız başına muharebe edecektir.

Bundan 20 sene önce Avrupanın en kuvvetli devletleri olan Fransa ve İngiltere, Devlet-i aliyye için muharebe ederek nüfus ve paraca birçok fedakârlıktan sonra galebe edebilmişlerdir. Lâkin şimdi Devlet-i aliyye onlardan kat'iyen bir yardım ümit etmemelidir. Fransa pek çok musâb olduğundan uzak bir mahalde muharebe etmeğe muktedir değildir. İngiltere de Devlet-i aliyye ile olan dostluğunu müteaddid delillerle isbat etmiş ise de, bu gün yardımda bulunmak kendisi için imkânsızdır. Çünkü, geçen yaz içinde bir takım kadın ve çocukları katletmek ve ırza geçmek gibi vesair suretle Osmanlı askeri tarafından girilen vahşi hareketler hakkında ne yazık ki pek sahih olan rivayetlerden İngiltere ahali pek müteessir olmuş olduğundan, bu te'sirât-ı nâhoşnudî devam ettikçe Devlet-i aliyye için muharebe etmek hususunda İngiliz milletinin hiçbir heyet-i hükûmete ruhsat vermiyeceği âşikârdır. Eğer şimdiki hükümet o meyilde bulunacak olursa, derhal azledilip Mösyö Gladstone tekrar hükümetin başına geçer. Gladstone ise Osmanlı devletini bütün Avrupa kıt'asından sürüp atmak niyet ve azmindedir. Binaenaleyh, Saltanat-ı seniyye 500 sene evvel Avrupa kıt'asına geçen Osmanlı Sultanlarından hiçbirinin uğramamış olduğu bir tehlike-i âcilede bulunuyor.

Devlet-i aliyye, müttefikten mahrum ve levazım ve mühimmat-ı askeriyesi noksan ve hazinesi boş olduğu halde herbir hududunda bir düş-

man-ı câhid karşısında bulunacağından bu işten kurtulmak için nihayet derecede ihtiyâtkârâne hareket etmesi ve mülk-i vatani kurtarmak için esas hâle taalluku bulunmayan ve devletin nâmusuna dokunmayan herbir fedakârlığa tahammül etmek kat'î azminde ve sâlim görüşte olması lâzımdır.

Altı devletin temsilcileri bu konuda derinliğine müzakerelerde bulundular. İngiltere de Devlet-i aliyye'ye zarar verecek veya varidatını ve (bazı cüz'î tadilât müstesna olmak üzere) memleketlerini veyahut Bab-ı âlinin askerî kudretini azaltacak teklif şartlarını men' için büyük gayret sarfederek buna muvaffak oldu. Adı geçen devletler Padişah'tan talebetmeyi lüzumlu saydıkları maddeler eğer Padişahın yakınları gayet makul nasihatlerde bulunsalar karîha-i hümayunlarından itâ edecekleri şeylerden ibarettir.»³⁸

Salisbury, lâyihasının bundan sonraki bölümünde daimî ve muvakkat diye iki kısma ayırdığı ve devletlerin konferansta müzakeresini istedikleri şartları anlatmaktadır.

1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞININ ÇIKMASI VE İNGİLTERENİN TUTUMU

24 Aralık 1876 günü başlayan İstanbul konferansında devletlerin Rus elçisi İgnatiyef başkanlığında hazırladıkları şartlar görüşülmeğe başlandı. Bu şartlar, İngiliz hariciye nazırı Derby'nin tekliflerinden çok ağırdı. Bab-ı âli bu şartları kabul edemezdi. Çünkü; Bulgaristan'ın Tunadan başlayarak Edirne yakınlarına kadar Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde olmak üzere iki eyalete ayrılması, her eyalet için kurulacak mahallî bir meclisten başka, Bulgaristan'a atanacak genel valinin mutlaka hıristiyan olması ve yabancı devletler tarafından seçilmesi, Bosna-Hersek'in de bir eyalet şeklinde birleştirilerek, burada da muhtariyet sisteminin uygulanması, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasına doğru atılan adımdan başka birşey değildi³⁹.

Bab-ı âlinin korktuğu başına geldi. Verilecek bu tavizler diğer eyaletler için de bir örnek olacak ve böylece devletin fiziki varlığı tehlikeye girecekti. Bundan başka, adı geçen eyaletlerde yapılacak reformların bir Avrupalı komisyon tarafından denetlenmesini de, Bab-ı âli iç işlerine bir

38 BAA, YT, Kısım 14, Evrak 17, Zarf 126, Karton 11. «İngiltere devletince Fevkalâde mürakhas sıfatıyla İstanbul'a gönderilen Lord Salisbury tarafından Padişaha verilen 20 K. evvel 1876 tarihli lâyiha».

39 A.F. Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, Ankara 1957, Cilt II, s. 4.

müdahale sayıyordu. Bu sebeplerden ötürü İstanbul Konferansı hiçbir karara varmadan 12 Ocak 1877 günü dağıldı⁴⁰.

Diplomatik gelişmeler Rusyanın arzu ettiği şekilde sonuçlanmış oluyordu. Çünkü, Osmanlı devletinden alınacak vaadlerle ıslahatın yapılması yacağına ve maksada ulaşmak için askerî müdahalenin şart olduğuna kesinlikle inanan Rusya, konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasını istiyordu.

Rus Çarı derhal askerî müdahaleye kalkışmak istiyordu. Gorçakof ise Avrupa devletleriyle kesin bir anlaşmaya varmadan harekete taraftar değildi. Batak Köyü olaylarının yaptığı tepkiler dolayısıyla İngiltere artık Rusyaya müdahale edemezdi. Avusturya da Bosna-Hersek'i istediği an işgâl etme karşılığında çıkacak bir Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalmayı Reichstadt görüşmesinde (8 Temmuz 1876) kabul etmişti.

Bab-ı âli'nin ise güvendiği tek devlet halâ İngiltere idi. İstanbul konferansı devam ederken, Londradaki elçiye gönderilen telgrafın bir fıkrasında, «...Bab-ı âli mevcut müşkül durumlarda İngilterenin yardımına her zamandan çok güvenmektedir...» diye yazılı idi. Derby, elçiye verdiği gayri resmi bir yazıda bu telgraftan bahisle «evveldenberi aramızda yaptığımız konuşmalarda her nekadard İngilterenin Bab-ı âli hakkında devletlerin yaptıkları teklifleri reddettiği vakit, cebrî vesaitte başvurma niyet ve tehdidinde bulunmadığı gibi, Osmanlı devletinin de bu muhalefetten, kendisiyle diğer devletler arasında çıkacak bir savaşta İngiltereden yardım beklemesi lâzım gelmeyeceğini de daima ifade ettim. Bunu şimdi hatırlatmamın sebebi, herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek içindir»⁴¹.

Elçimiz, Lord Derby'nin muhtemelen devletlerin İstanbul konferansında verdikleri yeni tekliflerine Bab-ı âlinin vereceği cevaba tesir etmek için böyle yazmış olabileceğini fakat gene de İngilterenin Osmanlı devletinden yavaş yavaş uzaklaşmakta olduğu gerçeğini değiştiremeyeceğini de belirtiyor.

Bununla beraber, İstanbul konferansında devletlerin teklif ettikleri şartlar bir umumi meclis toplantısında görüşülüp ve bağımsızlığına aykırı bulunarak oy birliği ile reddedilmesi İngilterede bazı kimselerde Osmanlı devletine karşı iyi bir durum yarattı. Bilhassa hıristiyan tebaa'nın temsilcilerinin de bulunduğu meclisin kararlı tutumu ve herşeye rağmen vatanı için harbi göze alması İngiliz kamu oyunda hayranlıkla karşılandı.

40. İ.H. Uzunçarşılı, «Tersane Konferansı Mukarreratı hakkında şura mazbatası», Belleten, VI, 9 (1954), s. 125; Ayrıca Meclis-i Umumi kararı için bk. A.F. Türkgeldi, aynı eser, s. 249, Vesikalar I.

41. 5 Kanunusani 1877 tarihinde Londradaki Osmanlı elçiliğinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, BAA, YT, Kısım 36, Evrak 130, Zarf 152, Karton X, Vrk. 24.

Türk elçisi Muzurus Paşa 16 Ocak 1877 tarihli telgrafında şöyle diyor: «İngilterede uzun zaman kalmam münasebetiyle edindiğim tecrübe dolayısıyla ve gerek umumi efkârın şimdiki istidadına göre, eğer ki davamızda sebat edecek olursak umumi efkârın İngilterede bizimle beraber olacağına şüphe yoktur. Zira İngilizlerin teveccühleri kendi memleketlerinin şân ve istiklâllerini muhafaza etmek gibi meşru bir davayı büyük cesaretle savunanlar içindir. Eğer davamızda gevşekçe davranacak olursak halk nazarında sebatımızla kazanmış olduğumuz itibarı kaybettikten başka, diğer hakaret edici teklifler yönetilmesine cür'et vermiş oluruz. Diğer taraftan bizi hakarete cesaret eden düşmanlarımızı da bize müsaait dereceye getirmeyeceği gibi, adedi günden güne artmakta olan nüfuzlu dostlarımızı da kaybetmiş oluruz. İngiltere Kabinesi, her nasılsa bir sakım yola sapsın olan Lord Salisbury'nin namusunu muhafaza dâyesinde bulunup, bu suret ise bizlere kendi şân ve istiklâlimizi fedaya meşru bir sebep olamaz...»⁴². 19 Ocak 1877 tarihli telgrafında da, Lord Derby'nin Meclis-i umuminin verdiği karar hakkında zerrece esef beyan etmediği gibi, bilâkis kendisini güler yüzlü gördüğünü yazıyor. Moskova politikasını savunan «Daily News» gazetesinden başka bu sabah çıkan bütün Londra gazetelerinin Meclis-i umumide ittifakla alınan kararı müsaait bir lisan ile hikâye ettiklerini ve ekserisinin de hayretlerini belirttiklerini yazdıktan sonra, çâkirleriniz ise devlet-i aliyye'yi bu şân ve şerefli muzafferiyetten dolayı âcizâne tebrike cesaret ederim diyerek bitiriyor⁴³.

İstanbul konferansı başarısızlıkla neticelendikten sonra bütün devletlerin elçileri İstanbulu terketti. Bu arada İngiliz elçisi Elliot ta hastalığını bahane ederek Londraya döndü. Londradaki elçimiz Elliot'un dönüş nedenini Derby'den sordu. Derby de verdiği cevapta, İngilterenin Osmanlı devletinin dostu olduğunu, daha önceki gibi diplomatik ilişkilerinin devam ettiğini bildirdi⁴⁴.

Derby, elçimizden derhal Sırbistan ve Karadağ ile sulh yapılmasını tavsiye ediyor. Rus çarının mâlî imkânsızlıklar yüzünden harbedecek durumda olmadığını, fakat harb taraftarlarının baskısı altında bulunduğunu, eğer adı geçen emaretlerle sulh yapılacak olursa Rusyanın harb sebebi de ortadan kalkacağını söylüyor⁴⁵.

42 16 Kânunsânî 1877 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisi Muzurus Paşadan Hariciye Nezaretine gelen hususi ve gizli şifre telgraf, aynı yer, Vrk. 25.

43 19 Kânunsânî 1877 tarihinde Londradaki Osmanlı sefirinden Hariciyeye gelen telgraf, aynı yer, Vrk. 26.

44 23 Kânunsânî 1877 tarihinde Londradaki Osmanlı elçisinden Hariciye Nezaretine gelen telgraf, aynı yer, Vrk. 27.

45 Aynı vesika.

Fakat mart sonunda Sırbistanla harbtan önceki şartlara göre yapılan andlaşma, barışı sağlayacak yerde savaşı çabuklaştırdı. Londradaki Rus elçisi Şuvalof ile Derby'nin hazırladıkları Londra Protokolünü de Osmanlı devleti reddedince Rusya Osmanlı devletine harb ilân etti. Tam bu sırada (24 Nisan 1877) İstanbul İngiliz elçiliğine tayin edilen Layard padişaha itimat mektubunu sunuyordu. Layard parlamento üyeliği sırasında, özellikle Gladstone'a karşı avam kamarasında Osmanlı İmparatorluğunu savunan konuşmalarıyla tanınmıştı. Böyle bir tayinle İngiliz hükümeti Parlementodaki partiler arası siyasette danışıklı döğüş oynuyordu. Bab-ı âli ise Layard'ın gönderilmesinden İngilterenin Orta Doğu politikasını eskisi gibi devam ettireceğini sanıyordu. Çünkü Şuvalof bile bu tayini Çar'a karşı dostça bir hareket olmıyarak yorumlamıştı⁴⁶. Layardın elçiliğinden büyük ümide kapılan Bab-ı âli, çok geçmeden siyasî panoramanın İngiltereyi hareketsiz kalmağa mahkum ettiğini anlamakta gecikmedi. Elçi, İngiltereyi bu pasif tutumdan kurtarmak için çabalıyacak, fakat Londra ve İstanbuldaki İngiliz politikası Plevneye gelinceye kadar, hatta sonra bile bir türlü bağdaşmıyacaktı. Layard İstanbul'a gelir gelmez Sadrazam Edhem Paşa ile görüşmüş ve ona İngiliz kamu oyunun Bab-ı âliye karşı olan tutumunun Bulgaristan olayları yüzünden değiştiğini söylemişti. Elçi, Londranın Osmanlı-Rus savaşı karşısında tarafsız kalmasının İngiliz menfaatleri açısından sakıncalarını mümkün olduğu kadar anlatmağa çalışmış ise de Londrayı bir türlü ikna edememiştir⁴⁷.

İngiltere tarafsız kaldığı bu savaşın sonunda yine en büyük payı almayı başarmıştır ki, İngilterenin harb içinde yaptığı büyük diplomatik manevrayı başka bir makalemizde inceliyeceğiz.

46 B.H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, (Oxford, 1937), s. 270-271.

47 Geniş bilgi için bk.; Y.T. Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara, 1968.